RATOŞELE DIN MOLDOVA

MIHAI ISPIR

Hanurile „de drumul mare" din Moldova de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea au atras de cîteva decenii atenţia cercetătorilor, acreditînd în literatura de specialitate un tip arhitectural aparte: „ratoşul" sau „rateşul", definit prin opoziţie cu tipul de han specific mai ales oraşelor şi tîrgurilor Ţării Româneşti în secolele XVII-XIX.

Diferenţa a fost semnalată pentru prima dată într-un studiu al prof. Horia Teodoru[1] în cuprinsul căruia autorul stabilea demarcaţia între hanurile din Ţara Românească, în special din Bucureşti, organizate în jurul unei curţi interioare descoperite, şi unele hanuri din Moldova (ratoşe) la care încăperile şi anexele sînt înglobate sub acelaşi acoperiş.

Prof. Grigore Ionescu, în sinteza sa consacrată arhitecturii româneşti[2], operează o disociere nu atît între hanurile din cele două principate, cît mai ales între programele hanurilor „de oraş" şi de „drumul mare". Soluţia ratoşului, produs al dublei influenţe exercitate de arhitectura populară şi de cea cultă, ilustrează, afirmă autorul, şi în Moldova, caracterul autohton al arhitecturii civile româneşti, la graniţa secolelor XVIII şi XIX.

Examinarea deosebirii tipologice menţionate între hanurile prevăzute cu o curte interioară şi ratoşe — una din cele mai interesante probleme puse de arhitectura civilă românească[3] — formează şi scopul articolului de faţă.

Cum este lesne de înţeles, obiectivul propus, legat îndeosebi de problema originii şi tipologiei ratoşului — în treacăt numai atinsă de cercetările anterioare —, necesită o perspectivă istorică lărgită.

*
* *

Pînă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, găzduirea călătorilor, străinilor, negustorilor, trimişilor oficiali etc. era prevalent asigurată în ţările române şi în special în Moldova de funcţionarea „ospitalităţii", noţiune pe care o folosim aici nu numai în sens de principiu umanitar, dar şi în sensul de îndatorire stabilită juridic (beilicul)[4]. Situaţia era explicabilă prin fragilitatea premiselor, în primul rînd economice, care favorizează îndeobşte construcţia de hanuri.

Fără a ne referi la alte coordonate ale vieţii economice, vom aminti doar starea precară a drumurilor, a căror bună întreţinere era împiedicată chiar de Imperiul otoman, pînă în primele decenii ale veacului al XIX-lea. *„Drumurile care din Austria duc în Valahia, nu pot fi niciodată reparate fără o permisiune expresă a Porţii Otomane; aceasta, cu toate trebuinţele grabnice ale negoţului, nu acordă permisiunea, căci îşi închipuieşte că în caz de război armata austriacă cu trenul ei va trece astfel cu greu Carpaţii"*, scrie în aprilie 1828 agentul Prusiei în Ţara Românească, ministrului său[5].

---

[1] Horia Teodoru, *Hanu Ancuţei*, „BCMI", XXXVII, 1944, fasc. 119—122, p. 45—57.

[2] G. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Buc. 1965, p. 352—354.

[3] O bibliografie sumară a hanurilor din Moldova mai cuprinde: *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1970, p. 131—133; unele studii şi sinteze abordînd adiacent problema hanurilor: N. Iorga, *Istoria comerţului românesc, I, Epoca veche II, Epoca mai nouă*, Bucureşti, 1925; N. Iorga, *Din tezaurul de artă botuşănean*, „BCMI", XXXI, 1938, fasc. 95, p. 1—22; Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldoveneşti. Contribuţiuni în legătură cu luptele lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, Iaşi, Institutul de arte grafice, 1932; C. C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului al XIX-lea. Constatări istorice, geografice, economice şi statistice pe temeiul hărţii ruse din 1835*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1957; Romulus Vulcănescu şi Paul Simionescu, *Drumuri şi popasuri străvechi*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1974, precum şi lucrări cu caracter mai literar ca N. Iorga, *Drumuri şi oraşe din România*, Bucureşti, Minerva, 1904, sau G. M. Cantacuzino, *Izvoare şi popasuri*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei, 1934. Nu trebuie neglijate nici informaţiile pe care le oferă literatura memorialistică sau beletristică (operele lui Ion Ghica, George Sion, Mihail Sadoveanu ş.a.).

[4] Prelungirea tradiţiei „ospitalităţii" a stat de-a lungul istoriei la baza unei serii de programe arhitecturale, care nu se confundă, deşi prezintă numeroase puncte comune, cu cele ale hanurilor; casa de oaspeţi, azilul pentru călători şi săraci etc. unde cazarea şi masa erau oferite gratuit.

Obligaţia „beilicului" sau „conăcitului" — a găzduirii străinilor „de orice limbă" în casele locuitorilor (mai ales orăşeni) săraci sau bogaţi — era curentă în evul mediu, în ţările dependente Porţii otomane. Anterioară anului 1585, cînd apare întîi menţionată pentru ţările române (N. Grigoraş, *Date noi despre Beilicul din Iaşi*, „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie" XIV, 1963, fasc. 1, p. 91), această îndatorire este instituită de domnie pentru a compensa, probabil, absenţa unor construcţii speciale destinate oaspeţilor. Îndeplinit iniţial *„cu multă prietenie"* (N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, v. I, p. 272), „beilicul", generalizat în a doua domnie a lui Ştefan Tomşa (1621—1623) (cf. N. Grigoraş, *op. cit.* p. 91) capătă curînd o notă opresivă resimţită îndeosebi de păturile neprivilegiate, supuse la felurite abuzuri (rechiziţii de obiecte casnice, evacuări etc.), în folosul demnitarilor turci.

Scutirile de „conăcit", individuale sau colective, urmărind încurajarea existenţei unor „bresle", printre care se numără şi cea a negustorilor, se prelungesc pînă la începutul veacului al XIX-lea, confirmînd dăinuirea acestei îndatoriri.

De altfel, tot pînă în sec. al XIX-lea, referiri documentare la case de adăpost pentru călători, străini etc., construite în Moldova sub egida ospitalităţii — prima databilă ante 1557 (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Bucureşti, 1876—1946, vol. XV, 527, doc. DCCCCLXIV) — sînt, deşi restrînse, mai numeroase, totuşi decît cele privind hanurile. Dacă de pildă, în prima patre a secolului al XVIII-lea nu cunoaştem pentru Moldova, din izvoare, decît un singur han, străjuind pasul Oituzului (Emil Diaconescu, *op. cit.*, p. 52) aflăm în schimb, dintr-un document datat 1 ianuarie 1757 că la Iaşi existau case pentru beilic încă din timpul uneia din domniile lui Mihail Racoviţă, *„aproape de curtea domnească"*, dar că între timp se dărîmaseră, ceea ce a făcut necesară reclădirea lor pe teritoriul mănăstirii Sf. Ioan Zlataust (N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 94). După mărturiile tradiţiei locale *„conacul Beilicului"* avea *„două caturi"* şi un *„cerdac enorm de lemn"* (*ibidem*, p. 95).

Pe de altă parte ospitalitatea, sub cu totul altă formă, era asigurată şi în mediile ecleziastice. După mărturia trimisului austriac Wenzel von Brognard, printre alte misiuni ale mănăstirilor, se numără propagarea ospitalităţii: *„Într-un anume sens, deci, aceste mănăstiri pot fi văzute ca adevărate adăposturi (wahre Herbergen) pentru călătorii străini"*; dar, adaugă Brognard *„... este păcat că prin ultimele războaie* (cel ruso-turc 1768—1774, n.n.) *multora din ele li s-a luat putinţa de a exercita mai departe ospitalitatea"* (cf. Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*, Cartea Românească, Bucureşti, 1931, p. 171).

[5] cf. Rolland Eminet, *Drumurile din patria noastră*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1959, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro

Către sfîrşitul veacului al XVIII-lea, o anume redresare a economiei sub impulsul dezvoltării forţelor de producţie este vizibilă, alături de accentul pus pe producţia pentru schimb. Produsele tradiţionale de export — vitele — încep să fie concurate acum şi de cereale,[6] exploatarea agricolă fiind prevalent orientată către piaţă. În acest cadru apar la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, în ţările române, primele forme ale acumulării primitive de capital. Un aspect al acestui proces este interesarea în activitatea comercială a marii feudalităţi, inclusiv a domniei, încă de la jumătatea veacului, de cele mai multe ori indirect, prin mijlocirea arendaşilor[7].

Dezvoltarea categoriilor de arendaşi şi negustori cămătari, ameninţînd vechile familii boiereşti cu ruinarea, ducea la intensificarea participării acestora din urmă la comerţ şi cămătărie. Acelaşi efect îl are întărirea juridică a monopolurilor feudale prin aşezămintele lui Constantin Mavrocordat (1743), Grigore Ghica (1766) şi Grigore Calimachi (1768), ultimele două referindu-se printre altele, la *„dreptul exclusiv al proprietarului moşiei de a vinde vinul"*[8].

Este, de altfel, simptomatic că stăpînii de moşii care supravieţuiesc concurenţei negustorilor sînt şi cei pe domeniile cărora se construiesc hanuri: familiile Sturza, Cantacuzino, Balş, Catargiu, Ghica etc.

Apariţia primelor forme de pătrundere a capitalului în economia ţărilor române a fost însoţită de un proces complementar, acela de orientare mai frecventă a legăturilor comerciale spre Apus şi în special spre Austria, fapt care venea în întîmpinarea politicii mercantiliste, de expansiune economică sistematică spre Răsărit a Imperiului habsburgic. Intensitatea cu care se desfăşoară activitatea negustorilor austrieci în Moldova, mai ales după 1783, anul înfiinţării consulatului, este atît de mare, încît periclitează chiar situaţia negustorilor pămînteni.

Aceste deschideri spre Apus nu puteau fi totuşi, pînă la urmă, decît un factor de progres economic, prin prejudiciile pe care le provocau monopolului turcesc.

Mai mult decît atît, tendinţelor economice pro-occidentale nu întîrzie să li se adauge şi cele politice. Este cunoscută politica favorabilă austriecilor, precum şi reformele interne în sens apusean ale lui Alexandru Ipsilanti, cel care în timpul ocupaţiei din 1788—1792 s-a lăsat „făcut prizonier" de imperiali. De altfel, boierimea moldoveană simpatiza la rîndul ei cu austriecii şi este semnificativ apelul ei în timpul aceleiaşi campanii, către prinţul Coburg, rugat să ia sub ocrotirea sa pe boierii Divanului, în schimbul asigurării gratuite a hranei pentru trupe.

Modificărilor survenite în situaţia economico-socială a marii boierimi, în orientarea intereselor acesteia, li se suprapune apariţia unor noi necesităţi legate de sporirea circulaţiei mărfurilor, destinate atît exportului cît şi pieţei interne, extinse ca urmare a specializării economice regionale (muntecîmpie) şi a răspîndirii iarmaroacelor şi tîrgurilor săptămînale[9].

Ridicarea unor clădiri care puteau contribui la impulsionarea vieţii economice şi comerciale — hanurile — în mediul rural, sub directa încurajare a marii feudalităţi, interesată în orice fel de mijloace pentru sporirea averilor (deci şi în construirea de localuri permiţînd comercializarea băuturilor) apare în aceste condiţii firească.

* * *

Faptul care se impune cel dintîi cu evidenţă cercetătorului este anvergura comenzii sociale a hanurilor, marea lor răspîndire într-o perioadă destul de scurtă.

Concentrarea domeniilor — trăsătură specifică acumulării primitive de capital în agricultură — a favorizat pe de altă parte, o anumită coordonare în construcţia ratoşelor, explicînd fenomenul relativei lor unităţi arhitecturale, constatate pe o întinsă arie geografică.

În studiul amintit despre hanuri, profesorul Horia Teodoru localizează cîteva dintre acestea. În afară de hanul făcut celebru prin povestirile lui Sadoveanu, de la Tupilaţi, autorul mai descoperă ratoşe la Erbiceni, Bălăneşti, Tomeşti, Ruginoasa, notînd în urma observaţiei comparative a celor numai cinci exemplare, *„marea lor varietate"*[10]. Cercetările ulterioare au completat numărul hanurilor cunoscute cu cele de la Roznov, Săveni, Cîrligi, Gura Orbicului, Trifeşti. Se mai păstrează de asemenea ratoşele de la Deleni (lîngă Hîrlău), Drăguşeni, Tudora şi Cacica (în ţinutul vechi al Sucevei).

În trecut ratoşele vor fi fost mult mai numeroase şi e probabil că verigile, astăzi dispărute, ale reţelei pe care o formau, ar fi putut întregi imaginea lor de ansamblu, lămurind o serie de puncte încă obscure. Chiar şi aşa, unele concluzii parţiale se impun. Ele au fost sugerate încă de articolul lui Horia Teodoru, unde se observă de pildă, că hanurile *„izolate... par a fi situate de obicei la răspîntii de drumuri, la jumătatea distanţei dintre centrele mai importante..."*[11]. Exemplelor date — hanurile de la Erbiceni, între Iaşi şi Hîrlău, Tomeşti, între Iaşi şi Ţuţora şi Bălăneşti — li se pot adăuga şi altele. Astfel distanţa între Piatra Neamţ şi Bacău apare împărţită, pe hartă, în trei segmente, de localităţile Roznov şi Buhuşi (Gura Orbicului), unde se găsesc hanuri; drumul Fălticeni-Roman (cca 90 km) este de asemenea jalonat, la intervale egale, de ratoşele de la Drăguşeni şi Tupilaţi; cel între Tupilaţi şi Piatra Neamţ (cca 30 km) de hanurile de la Şerbeşti şi Cîrligi, iar Ruginoasa se află între Paşcani şi Tg. Frumos. Faptul că unele hanuri se găseau nu pe şoseaua principală, dar la mică distanţă, pe un drum lăturalnic,[12] este explicabil atît prin retragerea satelor de la şosea, ca urmare a deselor rechiziţii abuzive pentru „menzil" cît şi prin însăşi condiţia acestor construcţii, expuse, într-o vreme cînd nesiguranţa drumurilor era o regulă, tîlhăriilor „oamenilor răi" care îşi aveau sălaşul nu doar în codrii „înfricoşaţi" ai Herţei şi Dobrovăţului, ci şi în luncile rîurilor mari, de-a lungul cărora şerpuiau drumurile. Oricum hanurile jalonau drumurile numite „mari", longitudinale, pe văile rîurilor. Astfel, hanul de la Tudora este la intersecţia drumului Siretului (unind Suceava sau Dorohoiul cu Romanul prin Paşcani) cu un alt drum venind de la Baia; hanurile de la Drăguşeni şi Tupilaţi se află pe „calea mare"[13], ce însoţeşte cursul Moldovei, ultimul la intersecţia cu drumul unind Piatra cu Paşcanii; hanul de la Săveni este pe „drumul tătăresc" vechi, care trecea Prutul pe la Soroca, deviat apoi spre Galaţi, reunind centre urbane esenţiale pentru viaţa comerţului; hanul din Deleni se afla pe o variantă a drumului care unea Botoşanii şi Iaşul trecînd prin Hîrlău, fost „popas domnesc"[14]; cel de la Roznov, la intersecţia drumului amintit, legînd Piatra şi Bacăul, cu „drumul Borleştilor"[15], continuat prin Tg. Neamţ, spre Suceava; cel de la Trifeşti era pe ruta Piatra—Roman etc.

Încercînd să fixăm pe hartă aceste localităţi, constatăm aglomerarea ratoşelor în vechiul ţinut Neamţ (Tupilaţi, Şerbeşti, Cîrligi, Roznov, Orbic, Bălăneşti) ca şi prezenţa lor în zonele învecinate, la Ruginoasa (în vechiul ţinut al Romanului). Ratoşe — izolate însă — mai întîlnim în vechile ţinuturi ale Iaşului (Erbiceni, Tomeşti) şi Dorohoiului (Săveni).

Se relevă astfel, vivacitatea activităţii comerciale în depresiunea Neamţului şi valea Moldovei, împînzite de căile de comunicaţie cu Transilvania. Prosperitatea regiunii se datora şi situaţiei sale de „ţinut de graniţă", fapt atestat de numeroasele privilegii şi scutiri pe care le obţine în

---

[6] În Germania de pildă, se exportau în jurul anului 1780 — 30.000 cornute şi 6.000 de cai, iar în Turcia erau trimise mai mult de 1.500.000 de oi, după Brognard (Gheron Netta, *op. cit.*, p. 163—164). Cît priveşte cerealele, *„o cantitate prodigioasă se desfăcea în Rusia, Transilvania, Polonia şi Ungaria"* (Hurmuzaki, *Supl.* I/3, p. 82).

[7] Din scrisorile dragomanului Ion Callimachi, viitor domn, care practica la scară mare negoţul de oi, boi, stupi, prin intermediari greci, s-ar putea deduce că utilizarea arendaşilor era motivată prin discreţia marelui latifundiar *„...însă sunet nu voiu să se facă cu numele mieu... frate, nu face sunet mare, că să nu paie că voiu să ridic vr-o cîşlă ş'oiu face pagubă ţării..."* (N. Iorga, *op. cit.*, p. 47). În realitate, desigur, procesul reflectă contradicţiile interne ale orînduirii feudale în faza sa finală.

[8] D. Ciurea, *În legătură cu problema monopolului feudal în Moldova*, „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", Iaşi, 1964, p. 141.

[9] De notat că impozitele percepute la tîrguri şi iarmaroace reveneau tot proprietarilor feudali.

[10] Horia Theodoru, *op. cit.*, p. 53.

[11] *Ibidem.*

[12] E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 38.

[13] *Ibidem*, p. 40.

[14] *Ibidem*, p. 50.

[15] *Ibidem*, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

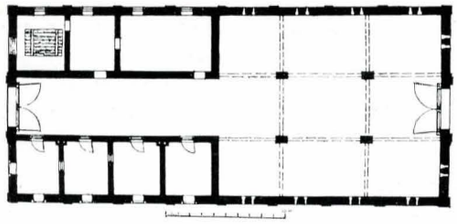

1

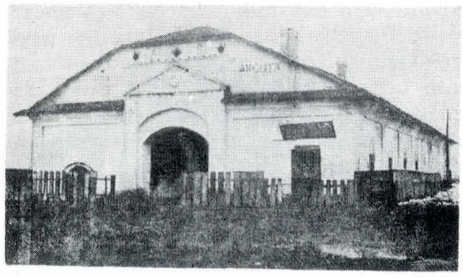

2

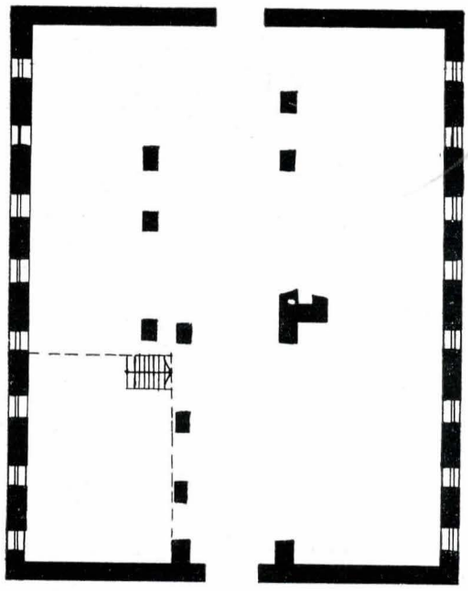

3

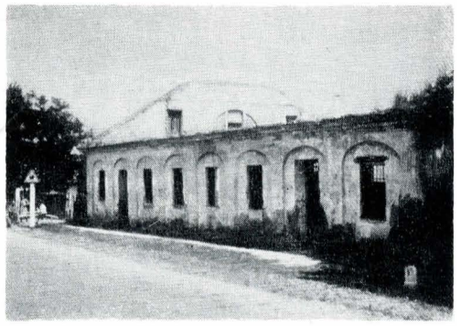

4

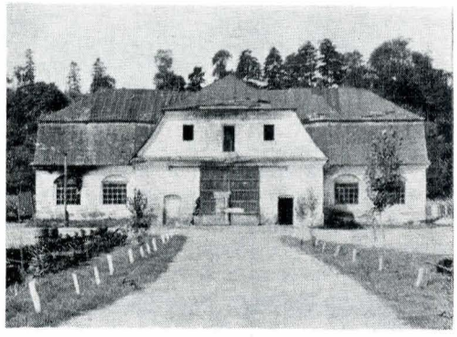

5

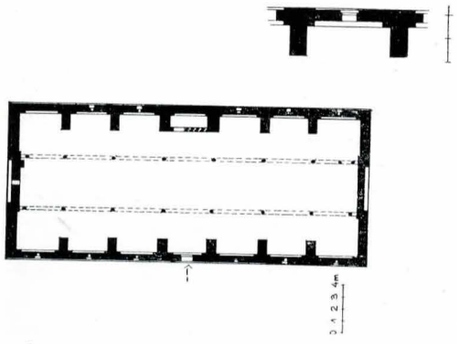

6

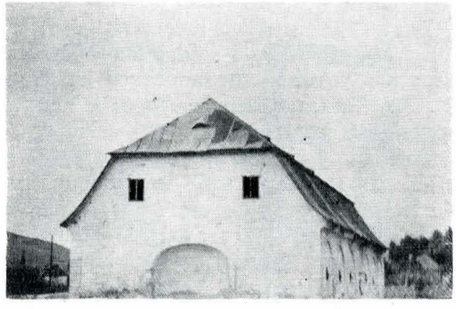

7

Fig. 1,2 — Hanul de la Tupilaţi.
(releveu şi foto arh. V. Moisescu)

Fig. 3,4 — Ratoşul de la Drăguşeni
(plan şi clişeu D.P.C.N.)

Fig. 5. Hambarul din Bonţida

Fig. 6,7 — Hambarul din Răscruci
(plan şi detalii travee).

decursul timpului[16]. Nu este poate lipsită de semnificaţie nici constatarea, desprinsă din analiza Condicei liuzilor (1803) că în ţinutul Neamţului se găseau cele mai multe sate — 53 — unde ocupaţia locuitorilor era cărăuşia[17], dezvoltată îndeosebi în condiţiile specializării economice zonale, din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea.

Evocările sadoveniene ... *"s-au pornit din părţile noastre* (Ţara de sus) *cărăuşii ca s-aducă vin spre munte şi atuncea a fost la Hanul Ancuţei vremea petrecerilor şi poveştilor. Taberele de care nu se mai istoveau..."*[18] se referă la o situaţie reală.

Depresiunea Neamţului, situată la hotarul între Ţara de Sus, şi Ţara de Jos, a constituit, într-adevăr, un loc predilect de intersecţie a căilor de comerţ. Prin excelenţă o regiune economică deschisă, cu cel puţin două tîrguri importante — Piatra Neamţ şi Tg. Neamţ — ţinutul Neamţ a reprezentat un mediu prielnic receptării influenţelor diverse, la nivelele de bază ale societăţii, influenţe provenite în special din zonele învecinate ale Transilvaniei.

Evident, considerînd aceste date, ca şi numărul mare al populaţiei în ţinutul Neamţ[19], aglomerarea, aici, a hanurilor nu poate surprinde.

Faptul că ţinutul Neamţului era un cadru predilect de desfăşurare a legăturilor între Moldova şi Transilvania era confirmat şi în relatarea trimisului austriac Wenzel von Brognard care constată că populaţiile de *„unguri şi transilvăneni"* sînt comasate în special în jurul Neamţului şi Bacăului[20].

Relaţiilor tradiţionale cu Transilvania, mediate prevalent de ţinutul nemţean, li se suprapun însă, cum am văzut, la finele veacului al XVIII-lea cele rezultate în urma politicii de expansiune economică duse de Austria în Orientul european.

Nu este surprinzătoare, în urma tuturor acestor consideraţii, utilizarea — întîlnită în Moldova — a unui dublu termen pentru desemnarea aceloraşi clădiri destinate odihnei

[16] Citäm doar regimul aparte al satelor, *„care vor fi pe marginea Moldovei"*, acordat de Grigore Ghica în cadrul aşezămîntului din 1 ianuarie 1766. Conform acestuia, locuitorii satelor respective nu urmau să presteze decît 6 zile de clacă pe an, faţă de obligaţia generală de 12 zile. *(Istoria României*, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1964, vol. III, p. 516).

[17] Iată situaţia satelor Moldovei ale căror locuitori se ocupau, printre altele, cu cărăuşia; 40 de sate în ţinutul Bacău, 48 în ţinutul Putna, 23 în ţinutul Tecuci, 10 în ţinutul Covrului, 13 în ţinutul Tutova, 14 în ţinutul Fălciu, 24 în ţinutul Dorohoi, 16 în ţinutul Hîrlău, 17 în ţinutul Iaşi, nici unul în ţinuturile: Roman, Vaslui, Botoşani, Suceava, Cîrligătura etc.

Alte ocupaţii în ţinutul Neamţ, în afară de „lucrul pămîntului" erau: plutăritul şi mai ales prelucrarea cherestelii (16 sate). Erau de asemenea 169 „breslaşi" — printre care se numărau şi negustori de ţară — (Teodor Codrescu, *Uricarul cuprindetoriu de diverse acte care pot servi la Istoria Românilor*, Iaşi, Tipografia Buciumului Român, 1886, vol. VII, p. 241—395 şi vol. XIII, p. 241—368).

[18] Mihai Sadoveanu, *Opere*, ESPLA, Bucureşti, 1956, vol. VIII, p. 464.

[19] Cu 9804 locuitori („oameni", „menzili", „ruptaşi", „ruptele visteriei", „sudiţi", „bresle ce nu plătesc bir") dintre care 381 „scutiţi de bir" (străini), ţinutul Neamţ se situa pe locul al treilea în ce priveşte populaţia, între ţinuturile Moldovei, fiind întrecut numai de ţinuturile Iaşului, 12.200 şi Sucevei 9988 locuitori (Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. VII, p. 236 şi 275—276 şi vol. VIII, p. 261—268).

[20] Gheron Netta, *op. cit.*, p. 151.

https://biblioteca-digitala.ro

călătorilor: „ratoș"[21] (de proveniență apuseană) și „han" (de origine orientală) exprimînd o dualitate mai profundă, ce caracterizează întreaga civilizație românească în epoca de adînci prefaceri de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Această dualitate terminologică sugerează însă și particularitatea arhitectuală a ratoșului, ilustrată de pildă de un han cum este acela din Tupilați.

*
* *

Hanul de la Tupilați, intrat în conștiința cititorilor de literatură prin povestirile lui Sadoveanu sub numele de „Hanul Ancuței" a fost considerat de cercetători drept prototip pentru programul și partiul ratoșului.

Planul (fig. 1), așa cum apare descris de Horia Teodoru, este un dreptunghi alungit[22] comportînd o diviziune tripartită, longitudinală. Axial era rezervat un fel de gang (4,70 m lățime) pentru trecerea carelor și căruțelor. Acestea erau adăpostite, împreună cu călătorii obișnuiți și cu mărfurile lor, în partea din fund a clădirii, pe o suprafață mai mare de jumătate din întreg spațiul interior, în „șandramaua", cu șarpanta aparentă, susținută de patru stîlpi din cărămidă dispuși în lungul gangului. Restul spațiului interior, de o parte și de alta a gangului, era ocupat de patru „cămăruțe" pentru oaspeții mai importanți și respectiv de alte trei încăperi: cîrciuma, pe unde se cobora și în pivnița boltită din piatră, camera hangiului și sala comună (birtul). Interesant și nou era acoperișul în două ape, cu pinion, foarte înalt.

Fațadele, cu timpanele străpunse de goluri pentru ventilație, aveau intrările subliniate printr-un rezalit puțin înălțat deasupra cornișei, încununat cu un fronton triunghiular (fig. 2). Profilatura cornișei cu care se terminau zidurile la partea superioară, protejată de o streașină era, atît cît se mai poate deduce din fotografiile păstrate, de sorginte clasică. Fațadele erau ritmate de o serie de panouri rectangulare, delimitate de lesene drepte, dispuse în intervalul dintre ferestre. Ferestrele corespunzătoare „șandramalei" erau înalte și înguste, evazate spre interior, asemănătoare „meterezelor" grupate cîte două. Ferestrele camerelor nu aveau ancadrament, în schimb pervazul și montanții de lemn alcătuiau prin alternanța materialelor (lemn, zidărie) un joc decorativ.

Tipologia planului și elevației hanurilor la „drumul mare" din Moldova, pentru care a fost înfățișat ca exemplu hanul din Tupilați, a fost prezentată încă de primul lor cercetător, Horia Teodoru, așa cum am arătat mai sus, drept contrastantă în raport cu cea a hanurilor muntenești, în compoziția cărora, curtea interioară avea un rol „de căpetenie"[23]. Contrastul amintit era pus pe seama climei[24]. Trebuie observat totuși, că o parte din hanurile bucureștene la care se referă Horia Teodoru — Șerban Vodă, Constantin Vodă, Colțea etc. —, adică de fapt cele mai caracteristice, datează de la sfîrșitul veacului al XVII-lea fiind deci anterioare cu un secol ratoșelor. Ele reprezintă o preluare din arta musulmană a unui tip de „han monumental", dezvoltat originar la Constantinopol.

În secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, tipurile de plan utilizate la hanuri, în București și în alte orașe ale Țării Românești se diversifică. Unele, preluate din secolul precedent, sînt organizate, în jurul unei curți interioare, pe două și trei nivele, fațadele dinspre curte fiind unitare datorită porticelor, ritmate cîteodată de accentele foișoarelor proeminente. Un exemplu din această categorie este hanul lui Manuc din București. La alte hanuri bucureștene (Hagi Papazoglu, Hanul Roșu), curtea interioară nu este delimitată pe toate laturile (plan în U). În sfîrșit, se cunosc și hanuri de plan dreptunghiular, cu anexe separate: hanurile Beilicului, Dudescu-Șuțu, Filaret, al mănăstirii Sf. Ecaterina, toate din București ș.a.[25]. Dacă adăugăm și hanurile Țării Românești, din afara orașelor, (de la Bălenii-Dîmbovița, Scăioși-Prahova etc.) de structură compactă, sau hanurile — păstrate pînă astăzi — din Transilvania și Banatul acestei epoci (hanul de la Baia Mare, de plan dreptunghiular, cel de la Pîncota avînd o curte interioară și cel din Lenauheim, iarăși de plan dreptunghiular, toate pe trei nivele (incluzînd și pivnița), obținem un tablou de ansamblu de o mare varietate din care putem conchide totuși, că, dacă planurile hanurilor de oraș acuză o certă diversitate, hanurile la „drumul mare" sînt întocmite prevalent după tipul de plan dreptunghiular, care se confundă aproape cu cel al locuinței țărănești dezvoltate. Și în acest caz însă, anexele sînt distincte — amenajate în „ograda" hanului. Nicăieri ele nu sînt îmbinate cu spațiile de dormit și de luat masa, ca în partiul ratoșului, a cărui originalitate a fost, pe bună dreptate, subliniată.

*
* *

Analiza unui alt ratoș, ocolit de cercetările anterioare, *hanul din Drăgușeni*, poate da, cu claritate sporită, măsura acestei originalități. Clădirea, de plan dreptunghiular — cca 18×23 m (fig. 3) este înălțată deasupra unui beci cu ziduri de piatră și bolți de cărămidă — semicilindrice și de intersecție — pe arce dublouri. Interiorul cuprinde trei diviziuni longitudinale despărțite prin două șiruri de stîlpi din cărămidă de secțiune dreptunghiulară (cca 50×75 cm). Se pare că cea mai mare parte a spațiului interior era liberă, sub șarpanta aparentă, fapt sugerat de continuarea șirului stîlpilor, al cărui traseu era ușor deviat în dreapta scării spre beci pe toată lungimea clădirii, în partea de sud. În colțul de est, doar un fragment de zid (descrierea este făcută după releveul arh. A. Petruc, anterior refacerii din 1972—1973) indică prezența unei încăperi. Ne aflăm deci în fața unui program și a unui partiu asemănătoare acelora de la Tupilați. Noutatea principală a programului constă în faptul că adăpostirea carelor, căruțelor, animalelor și oamenilor este realizată într-un același spațiu, larg, acoperit.

Construcția din cărămidă, cu ziduri groase, de cca 60 cm, avea acoperișul în două ape, dar cu capetele coamei tăiate, astfel încît timpanul nu mai era triunghiular, ci terminat drept. Cele două fațade cu intrări aveau o decorație arhitectonică nepretențioasă, adecvată unei clădiri „de serie" funcțională prin excelență, dar caracteristică. Intrările erau subliniate prin cîte un rezalit, foarte ușor ieșit în afară, prelungit în dreptul frontonului (unde se deschidea ușa podului). La dreapta și la stînga rezalitului se aflau, pe suprafața timpanului, golurile a două ferestre servind la luminarea și ventilarea podului. Cornișa, protejată în dreptul frontonului (pe care-l încadra) de o streașină, avea o profilatură complexă, de nuanță clasicistă cu reminiscențe baroce, combinînd o cavetă cu un ciubuc convex și cu o serie de platbande și filaturi.

Meșterul a încercat să anime plinurile de la dreapta și de la stînga rezalitului intrărilor prin două panouri rectangulare practicate în grosimea zidurilor, cărora li se suprapune, destul de stîngaci, ritmul unei ordonanțe de cîte trei lesene din tencuială imitînd bosajele „rustica". Fațadele laterale erau

---

[21] Cuvîntul „ratoș" provine, se pare, din germanul „Rathaus" însemnînd „primărie" (N. Iorga, *Din tezaurul de artă botușănean*, „BCMI", XXXI, 1938 f. 95, ianuarie-martie, p. 12.) Este desigur un proces de translație lexicală, întîlnit frecvent, înlesnit poate de complexitatea funcțională a „Rathausurilor" orașelor germane ce cuprindeau, printre altele, magazine pentru negustori (Cf. Virgil Drăghiceanu, *Zidurile Băniei Craiovei*, „BCMI", III, 1910, p. 194), crame sau berării — Ratekeller (*Der Grosse Brockhaus, Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden*, Leipzig, 1930, vol. VII, p. 18). Filiera este, așa cum s-a precizat de cercetările anterioare, (*Istoria artelor plastice în România*, vol. II, p. 133) poloneză (ratus= primărie) sau ucraineană (ratușa=primărie, mai ales urbană). Termenul apare în documente din 1787, 1798 (după Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca monumentelor istorice din România, București, 1974, p. 149) și 1830 (*Documente privind istoria economică a României, Seria A, II, Moldova*, p. 138—139) sub forma „ratoș", iar în harta rusă de la 1835 (C. C. Giurescu *op. cit.*, p. 157—160) sub aceea de „ratuș" și el se generalizează, indicînd (în special pentru regiunile mai nordice ale Moldovei) hanul la drumul mare sau, în orice caz, din mediul rural ori semirural (al tîrgurilor).

[22] Horia Teodoru dă, conform releveului arh. V. Moisescu, dimensiunile aproximative de 16×36 m. Nu este credem, totuși, lipsit de interes să redăm o descriere a hanului, fragment dintr-un act inedit prin care proprietarii din 1939 solicită repararea sa, cu toată rezerva, desigur, în ce privește dimensiunile: *„Clădirea este construită din cărămidă, acoperită cu draniță, cu o lungime de 40 metri, lățimea 18 metri, înălțimea de 5 metri și grosimea zidului de 70 cent. Cu opt camere și o sală mare în lungul lui. Un beciu* (pivniță) *mare, lungimea de 20 m, 5 m lățimea, construit din piatră cu o suprafață de 10 prăjini pămînt împrejurul hanului"* (datat 30 martie, iscălit Alexandru și Mihai Plugaru, Arh. St. Iași, Fond. Rezidența Regală a ținutului Prut, dos. 285/1939, f. 288, document comunicat de tov. Gheorghe Balica de la Arhivele Statului, Iași, căruia îi mulțumim pe această cale).

[23] Horia Teodoru, *op. cit.*, p. 49.

[24] *Ibidem*, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro

8

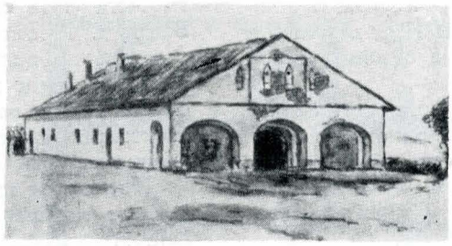

9

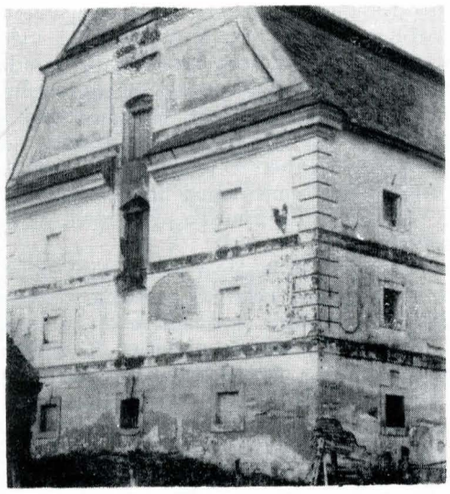

11

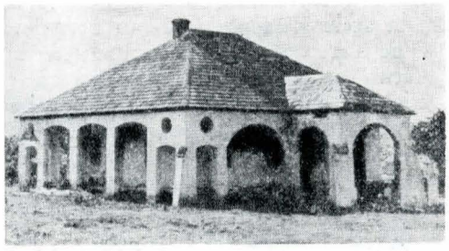

10

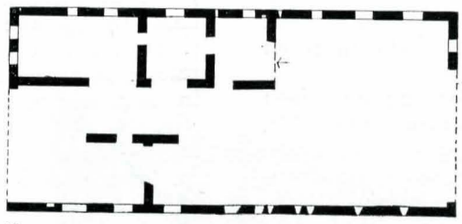

12

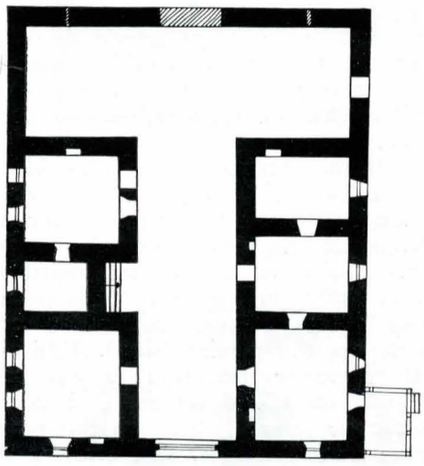

14

Fig. 8. — Hambarul din Cisteiu de Mureş (foto arh. T. Otetelişanu)
Fig. 9. 12, 13 — Ratoşul de la Ruginoasa (după V. Tempeanu, „Album Fălticeni", plan şi vedere azi)
Fig. 10. — Ratoşul lui Balş (după BCMI)
Fig. 11. — Hambarul din Sînpaul (Ferestre false la una din faţadele cu timpane)
Fig. 14. — Ratoşul din Şerbeşti.

13

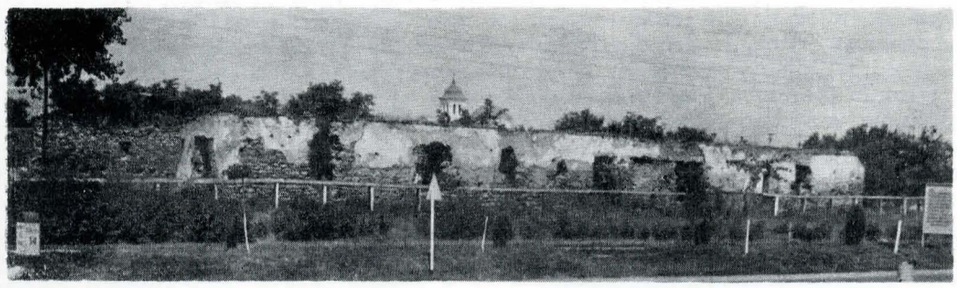

de asemenea scandate de lesene drepte delimitînd, împreună cu arcele în mîner coş care le uneau, cîte opt panouri, adîncite în grosimea zidului, în axul cărora erau plasate ferestrele zăbrelite, înalte pe faţa de sud, mici pe cea nordică (fig. 4).

Elementul care dădea caracterul întregii clădiri, ca şi în cazul hanului de la Tupilaţi, era desigur acoperişul cu pinion, foarte răspîndit în zona Europei centrale, în secolele XVIII—XIX, de unde migrează spre est de-a lungul căilor expansiunii economice austriece. Prezent în arhitectura transilvăneană în aproape toate zonele, acest tip de acoperiş se întîlneşte şi în nordul Moldovei, în regiunea temporar stăpînită de austrieci.

Putem nota acum, considerînd în paralel exemplele de la Tupilaţi şi Drăguşeni, pe de o parte, şi hanurile amintite din Ţara Românească şi Transilvania, pe de altă parte, o simplificare, la ratoşele din Moldova, o reducere a funcţiilor, care le face comparabile cu *menzilurile* epocii. Lipsesc atît depozitele (înlocuite de „şandrama") cît şi prăvăliile. Desigur negoţul se putea desfăşura în aer liber sau tot sub „şandrama", dar absenţa unor încăperi special destinate activităţii comerciale, la care adăugăm ritmicitatea distribuţiei pe hartă a ratoşelor şi faptul caracteristic, că ele au — spre deosebire de hanurile munteneşti, chiar şi de cele „la drumul mare" — două intrări opuse, permiţînd circulaţia fluentă a carelor, sugerează laolaltă că, cel puţin iniţial, aceste construcţii au avut un rol foarte asemănător staţiilor de poştă.

Este cunoscută dezvoltarea menzilurilor (menţionate în Moldova din a doua jumătate a secolului al XVII-lea) în veacul al XVIII-lea. Încă din 1741—1744, Constantin Mavrocordat a introdus în sistemul său de reforme un punct care atestă asumarea cheltuielilor, deci şi a organizării serviciului poştal, de către stat: „*Ca să se aşeze mezalurile, totodată ca să nu se supere locuitorii ţării, nici cu cai a le lua de olac, nici de cheltuiala oaspeţilor, precum para acmu . . .*[26]".

Conform relatărilor călătorilor şi consulilor străini (Thornton, Raicevici etc.), releurile de poştă erau stabilite în cele două principate la o distanţă de patru leghe unul de altul[27], adică la aproximativ 25—30 km[28], distanţă care desparte şi Drăguşenii de Fălticeni şi de Tupilaţi, precum şi Tupilaţii de Roman.

Pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, domnitorii Moldovei se îngrijesc în continuare de buna funcţionare a poştelor şi de repararea menzilhanelelor, „*însă nu cu cheltuieli prea mari*"[29].

În această nouă perspectivă, a apropierii ratoşelor de programul staţiei de poştă, necesitatea îmbinării economice a funcţiilor de găzduire a călătorilor şi de îngrijire a atelajelor trebuia să fi fost deosebit de stringentă. Ideea de la care s-a pornit, a înglobării într-un acelaşi spaţiu interior a celor două funcţii, prezintă unele avantaje faţă de compoziţia dispersată a anexelor. Este o soluţie ce permite o protecţie mai bună a vehiculelor care în cazul hanului cu o curte interioară, sînt practic lăsate sub cerul liber, şi de asemenea asigură o securitate sporită, alături de zidurile groase cu deschideri puţine şi de sistemul solid de „ferecare" a porţilor

[25] Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 348—352.
[26] Const. N. Minescu, *Istoria poştelor române, Originea, dezvoltarea şi legislaţiunea lor*, Bucureşti, Imprimeria statului, 1916, p. 120.
[27] *Ibidem*, p. 124.
[28] Leghea era, la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, în Moldova, de 4000 de paşi, iar pasul era de 1,67 m (cf. N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 43, 100).
[29] C. N. Minescu, *op. cit.*, p. 128.

https://biblioteca-digitala.ro

intrării. Partea esențială a acestui program — asigurarea unui spațiu suficient pentru adăpostirea vehiculelor și animalelor și pentru depozitarea furajelor — conduce la o soluție adecvată în primul rînd cerințelor șopronului.

Nu ne poate părea, în consecință, întîmplătoare asemănarea — care merge pînă la detaliu — a ratoșelor din Moldova, cu hambarele (șoproanele) ridicate între anexele unor castele din Transilvania în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea[30], la Bonțida, Răscruci, Sînapul, Cisteiu de Mureș etc.[31].

Într-adevăr, analiza arhitecturii unui hambar cum este cel de la Răscruci, reluînd, probabil modelul din Bonțida, poate dezvălui analogii surprinzătoare cu tipul ratoșului.

Mai întîi, trebuie precizat că termenul „hambar" de origine turcească, avînd sensul de depozit pentru grîne este mai puțin potrivit pentru desemnarea acestor construcții decît cel de „șopron" (de la germanul *Schuppen*) indicînd și un spațiu de protecție a vehiculelor (care, trăsuri).

Termenul „șandrama", în cazul ratoșelor, nu este decît echivalentul, de proveniență turcească, pentru „șopron"[32]. Este cert că hambarele castelelor transilvănene amintite aveau și rolul de șoproane. Ne-o confirmă și consemnările documentare. Într-un urbariu din anul 1764 al domeniului Bonțida[33] este menționat, între alte anexe, în apropiere de grădina de zarzavat a curții *„un hambar vechi de piatră și cărămidă, pe stîlpi de cărămidă, avînd un acoperiș de șindrilă cu șarpanta de brad"*. În continuare, se precizează că *„partea de jos a folosit drept șopron de trăsuri"*. De altfel arhitectura hambarelor din Bonțida[34] (fig. 5) și Răscruci, încadrabilă stilistic barocului tîrziu transilvănean cu nuanțe clasiciste, de școală clujeană, este cu deosebire adecvată acestui scop.

Planul construcției din cărămidă pe fundație de piatră de la Răscruci (fig. 6) este un dreptunghi alungit (raportul dimensiunilor: 1/2) despărțit în direcția laturii lungi în trei compartimente, prin intermediul a două șiruri de stîlpi de lemn. La capetele diviziunii centrale erau practicate două largi intrări, închise cu porți de stejar (4,10 m×3,20) aflate față în față, pe unde pătrundeau carele și trăsurile (pardoseala era din pămînt bătut). Vehiculele intrau pe una din laturile scurte, descărcau succesiv cerealele sau furajele în compartimentele din dreapta și din stînga celui central și ieșeau pe latura opusă, sau rămîneau în interiorul clădirii, unde erau adăpostite. Interiorul era ventilat și luminat printr-o serie de ferestre mici zăbrelite dispuse la intervale egale pe laturile lungi. Greutatea șarpantei masive susținînd învelitoarea de șindrilă era suportată de zidurile groase (73 cm), întărite în intervalele dintre ferestre prin stîlpi de zidărie puternici de secțiune dreptunghiulară. Acești stîlpi aveau de asemenea rolul de a crea spații de depozitare specializate, după cum rezultă și din inventarul domeniului, întocmit în 1825, unde este descrisă „șura mare": *„Părțile laterale între stîlpii de zid . . . sînt coșnițe pentru știuleți de porumb, la care partea exterioară este din șipci (leaturi) iar partea de jos din scînduri de brad și cea dinăuntru la fel"*[35]. Acoperișul în două ape, cu pantă rapidă, cu frîngeri și pinion este cunoscut în arhitectura transilvăneană din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar devine „la modă" spre sfîrșitul aceluiași secol după ce dulgherul Anton Überlacher (care va lucra și la castelul din Bonțida) îl utilizează la palatul Banffy[36]. Folosirea acoperișului „mansardat" la hambare se datorește nu numai modei, dar și necesității de a obține, în pod, un spațiu mai mare pentru depozitare, la o înălțime cît mai mică a pereților, pentru a se reduce cheltuielile. Forma acoperișului cu coama retezată permite de asemenea economisirea zidăriei timpanelor.

Necesitatea restrîngerii cheltuielilor financiare și de material era explicabilă ținînd seama de caracterul de anexe al hambarelor, mai ales atunci cînd materialul folosit era cărămida și nu cel uzual pentru asemenea construcții, lemnul. Remarcabil este însă modul cum această cerință de ordin strict economic a stimulat inventivitatea meșterului, dictînd, alături de alți parametri utilitari, vocabularul decorației arhitecturale. Plastica exterioară a edificiului, deosebit de lapidară (fig. 7), este redusă la acele elemente care pot îndeplini și un rol funcțional, și pe care le-am întîlnit preluate la ratoșe: lucarnele mici, alături de ferestrele zăbrelite deschise în timpanele de capăt, asigură ventilarea podului sau cornișa (fig. 24), — accentul terminal al zidurilor pe fațadele laterale — de o profilatură ce evocă epoca de sfîrșit a barocului (caveta, dusina și semi-torul se combină cu ciubuce drepte).

În ce privește panourile delimitate de pilaștri și terminate cu arce în mîner de coș (ca și la Drăgușeni), ale căror chei și nașteri sînt subliniate prin forme din tencuială imitînd bolțarii — procedeu decorativ tipic pentru barocul tîrziu de școală clujeană — ele au scopul de a reduce cantitatea de zidărie, rămînd totodată fațadele lungi.

Acest sistem de ușurare a zidăriei îl întîlnim de altfel și la alte hambare, cum sînt cele din Cisteiu de Mureș, ori din Sînpaul, unde pe fațadele scurte apar nișe sau ferestre false (fig. 8, 11). Revenind la Răscruci vom mai nota, între elementele ce definesc ansamblul extrem de sobru al decorației arhitecturale, potrivit desigur destinației utilitare a clădirii, lesenele de colț din tencuială, cu striații, amintind bosajele „rustica" ce apar, de asemenea pe fațadele șoproanelor din Bonțida, Sînpaul sau Cisteiu de Mureș și — pe fațadele cu intrări — ancadramentul porții, asemănător cu cel al panourilor. Nu vom zăbovi mai mult asupra hambarelor transilvănene ale căror modele au apărut pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, înainte de 1764 — data urbariului mai sus-menționat de la Bonțida, — deși ele ar merita cu siguranță un studiu special. Cu un plan și o elevație guvernate de ideea economicității, aceste edificii, a căror expresie este determinată de soliditatea structurii, de generozitatea — funcțional justificată — a dimensionării și proporționării plinurilor și de ponderea dominantă a acoperișului în compoziția volumetrică, indică totuși o epocă de relativă prosperitate sau cel puțin de stabilitate economică.

Important este însă, din punctul nostru de vedere, felul cum trăsăturile pe care am încercat să le desprindem, imprimă caracterul arhitectural al ratoșelor.

Ratoșul de la Drăgușeni este, mai mult decît cel de la Tupilați, relevant pentru autoritatea modelului transilvănean. Șirul de „stîlpi de cărămidă" menționat la interiorul hambarelor în inventarul de la Bonțida și vizibil astăzi la hambarul din Sînpaul se citește aici cu claritate, în plan. Grosimea zidurilor, motivată la hambare prin împingerile produse de cereale, devine la Drăgușeni și la celelalte hanuri un element defensiv. Sînt păstrate zăbrelele ferestrelor, desigur tot în scop defensiv.

În fațadă, panourile adîncite, terminate cu arc în mîner de coș, de la Răscruci, s-au păstrat. Dimensiunea ferestrelor pe fațada N-V este de asemenea apropiată de cea a ferestrelor de la Răscruci. Imitația bosajelor „rustica" prezente în fațadele de la Bonțida, Răscruci, Sînpaul și Cisteiu de Mureș, apare și la Drăgușeni (unde este mai puțin înțeleasă). Comșa de la Drăgușeni este similară cu cele de la Răscruci, Bonțida (fig. 25) și parțial — Sînpaul, pe care le interpretează conform unei viziuni mai severe, clasiciste sau datorate pur și simplu inabilității în trasarea unor profile curbe. Alăturarea imaginilor este elocventă și conduce la concluzia că meșterul de la Drăgușeni a avut drept model soluția hambarului de tip Bonțida-Răscruci pe care a adaptat-o pe de o parte noilor necesități funcționale și pe de altă parte tradițiilor arhitectonice locale.

---

[30] Răspîndirea acestor construcții se numără printre rezultatele măsurilor luate de guvernul de la Viena, de bună seamă purtînd amprenta preceptelor „absolutismului luminat", măsuri menite să impulsioneze cultura rațională a pămîntului, a unor plante mai puțin cunoscute etc., prin înălțarea de *„edificii necesare inventarului și producției agricole"*, difuzarea cărților și manualelor agrotehnice etc. (*Istoria României*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964, vol. III, p. 794).

[31] Această corelație ne-a fost indicată de prof. Vasile Drăguț; îi exprimăm cu acest prilej mulțumirile noastre pentru întreaga îndrumare acordată în elaborarea prezentului studiu.

[32] Acest termen era întrebuințat în Moldova în secolul al XIX-lea și pentru a desemna prelungirea acoperișului prăvăliilor orășenești sau ale hanurilor la drumul mare, în scopul de a crea un spațiu de legătură cu exteriorul (N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, Minerva, 1906, p. 124 și H. Teodoru, *op. cit.*, p. 50).

[33] Biblioteca Filialei Academiei, Cluj, „Arhiva istorică", colecția *Urbaria et conscriptiones*, Fasc. I, nr. 6, p. 1764.

[34] Nu este sigur, evident dacă hambarul inventariat în 1764 este identic cu cel păstrat pînă astăzi. Oricum, planul clădirii păstrate — construită din două pavilioane intersectate — urmează, în mare, aceleași principii.

[35] Bibl. Fil. Acad. Cluj, col. *Urbaria et conscriptiones*, Fasc. I/15, 1825. Actele privind materialele de construcții originare provin din același izvor.

[36] Cf. Margit Nagy, *Unele aspecte din istoricul construirii palatului Banffy din Cluj*, „SCIA", 1959, 2, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro

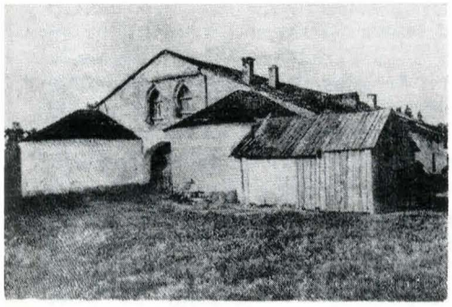

15

16

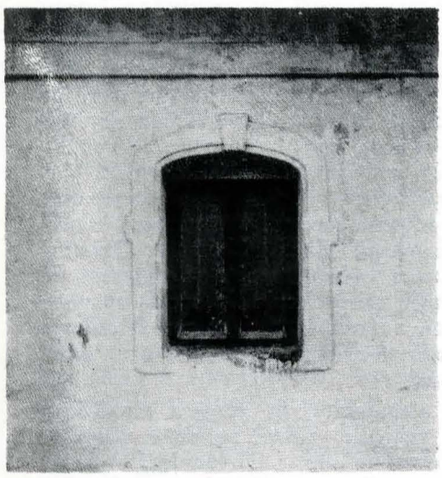

17

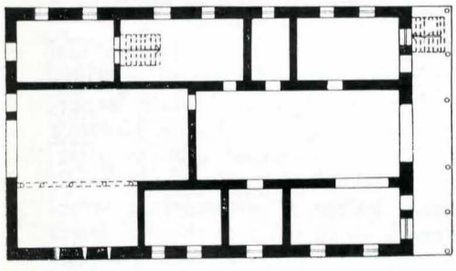

18

19

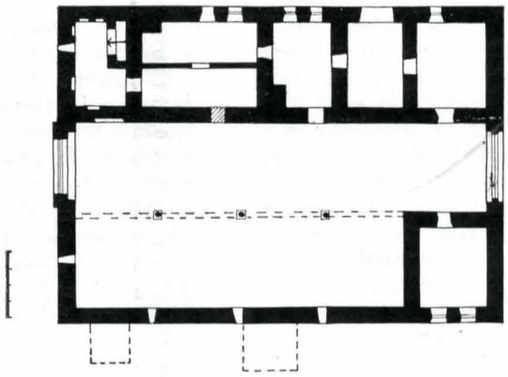

20

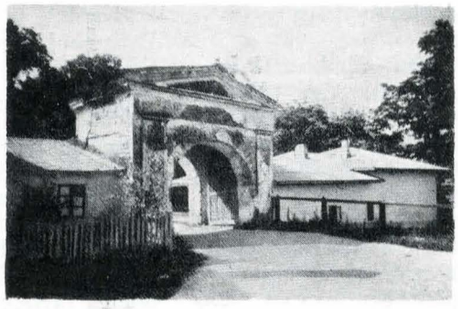

21

Fig. 15. — Ratoşul de la Ruginoasa (foto H. Teodoru)
Fig. 16, 17. — Hanul de la Şerbeşti (faţada sud şi detaliu fereastră)
Fig. 18, 19. — Hanul din Roznov.
Fig. 20, 22, 23. — Hanul de la Gura Orbicului
Fig. 21. — Conacul din Buhuşi, poarta
Fig. 24, 25. — Cornişele hambarelor din Răscruci şi Bonţida.
Fig. 26, 27. — Cornişele ratoşelor din Drăgăşeni şi Şerbeşti.
Fig. 28, 29 — Ratoşul de la Bălăneşti (plan şi faţadă, reveleu arh. Şt. Balş)
Fig. 30, 31. — Ratoşul din Săveni

22

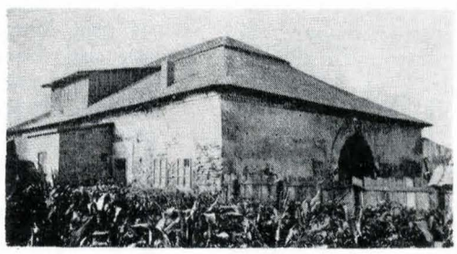

23

24

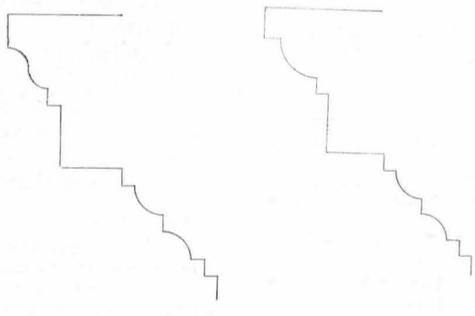

25

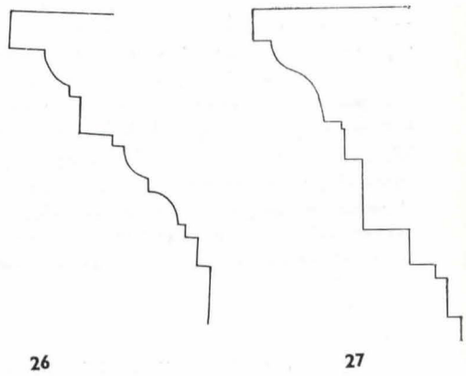

26 27

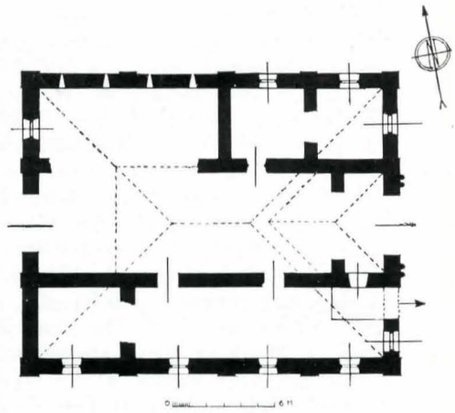

28

29

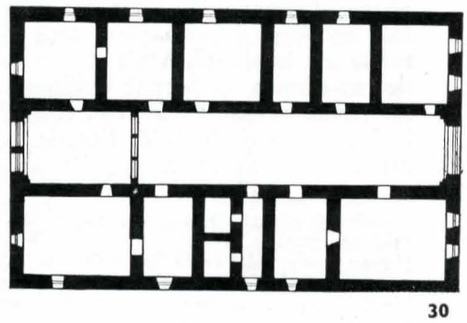

30

31

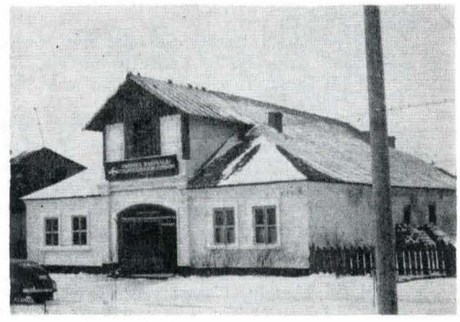

https://biblioteca-digitala.ro

Contaminarea cu tradiția arhitecturii civile din Moldova se întrevede atît la Drăgușeni, cît și la alte hanuri: Gura Orbicului, Șerbești, Roznov, Bălănești etc., într-o contragere a dreptunghiului planului, ale cărui proporții nu mai sînt alungite, ci se apropie mai degrabă de acelea ale conacului boieresc din secolul al XVII-lea. Acoperișul hanurilor din Moldova este, tot sub influența tradiției locale, mai puțin înalt decît cel al hambarelor, ceea ce modifică oarecum proporțiile ansamblului. În sfîrșit, decorația arhitecturală devine la ratoșele din Moldova mai moderată, reflex specific procesului obișnuit de provincializare a unui fenomen artistic.

*
* *

Problema difuziunii modelului, strîns legată de cea a originii meșterilor, rămîne deschisă[37]. Densitatea căilor de comunicație cu Transilvania, situația privilegiată de zonă de graniță, frecvența hanurilor ar indica ținutul Neamț drept regiunea în care tipul ratoșului a fost elaborat.

Etapele intermediare de transmisie a prototipului rămîn însă nesigure. Probabilă este filiera Bonțida-Răscruci (unde era și un han) — Gherla-Bistrița-Suceava, adică străvechiul „drum de sus", continuat apoi de făgașul „drumului Sucevei" de-a lungul văii Moldovei: Drăgușeni-Tupilați, iar de aici spre Piatra și Roman. Gherla a fost un centru renascentist important, a cunoscut o fază barocă deosebit de caracteristică, unul din meșterii cei mai solicitați ai barocului tîrziu de școală clujeană, Josef Leder, care a lucrat și la Sînpaul, fiind originar de aici[38]. De asemenea Gherla era în continue relații cu Moldova, prin intermediul negustorilor armeni[39] sau al Bistriței. Dar secolul al XVIII-lea este, am văzut, epoca în care vechilor relații cu Transilvania li se suprapune orientarea mai consecventă a politicii externe a Moldovei către Austria, care, avea, la rîndul ei multiple interese în acest principat — între altele sprijinirea *„unei importante emigrații de meșteri, agronomi, medici, spițeri,* arhitecți *și constructori de vase"*[40] (s. n.).

Expansiunea economică a Austriei a cunoscut unul din punctele maximale în chiar perioada — scurtă, este adevărat — de ocupație austriacă a 5 județe din Moldova (Suceava, Neamț, Roman, Bacău și Putna) în timpul războiului ruso-austro-turc din 1787—1788, 1791—1792. Este remarcabil faptul că în descrierea făcută hărții poștale a Moldovei întocmite de austrieci, figurează două din localitățile unde se găsesc ratoșe: Drăgușeni și Tupilați, prima, stație secundară, iar a doua, stație principală. Pe hartă însă, descoperim și alte sate sau tîrguri în care astăzi cunoaștem hanuri: Șerbești, Roznov, Buhuși, Ruginoasa[41]. Fie că austriecii au găsit ratoșe la Drăgușeni, Tupilați sau în celelalte centre, fie că le-au construit sau au pus să le construiască, fie că pur și simplu au consemnat importanța localităților respective, menționarea lor pe o hartă a stațiilor de poștă ni se pare semnificativă pentru destinația inițială a ratoșelor. Desigur ratoșele nu au fost exclusiv și permanent stații de poștă. Chiar în 1818 multe din localitățile unde se aflau ratoșe lipsesc din condica de menziluri a lui Scarlat Callimachi[42] pentru a reapare apoi pe hărțile poștale ale lui Gh. Asachi[43] și Filipescu-Dubău[44] sau în harta rusă de la 1835. Funcția ratoșelor se va fi diversificat și va fi favorizat activitatea negoțului în centrele respective. În acest sens se cuvine amintit că, în unele localități unde erau ratoșe, se țineau bîlciuri și tîrguri: 8 bîlciuri pe an la Roman, 2 la Tupilați, 1 la Bărgăoani (lîngă Bălănești), 1 la Trifești, 12 la Săveni. În plus, la Buhuși și Săveni se ținea tîrg în fiecare săptămînă[45]. Dar toate acestea nu exclud posibilitatea unei destinații a primelor ratoșe — le-am numit pe cele de la Drăgușeni și Tupilați, poate și cel de la Ruginoasa — apropiată de a stațiilor de poștă.

Este greu, desigur, de precizat momentul care a marcat debutul programului și partiului arhitectural al ratoșului în Moldova. Prioritatea credem că aparține fie ratoșului de la Drăgușeni unde motivul stîlpilor este mai acuzat, fie celui de la Tupilați unde proporțiile dreptunghiului planului sînt mai apropiate de cele ale modelului, adică hanurilor din localitățile menționate pe harta poștală austriacă din perioada ocupației 1788—1791. Este posibil ca modul de subliniere a intrării, printr-un fronton triunghiular, pe care l-am întîlnit la Tupilați și pe care nu-l regăsim ca atare la alte ratoșe (la Drăgușeni este un simplu rezalit) să fi exprimat tocmai situația de stație principală a edificiului. Se poate obiecta că în cele mai multe din localitățile indicate din harta austriacă nu se cunosc hanuri. Dar în condițiile în care Romanul a fost sediul administrației militare austriece pînă în 1790, iar apoi, pînă la finele conflictului, sediul unei administrații civile subordonate guvernului Galiției, drumul care unea Galiția cu Romanul și care trecea obișnuit prin Drăgușeni și Tupilați, devenea deosebit de important, iar ridicarea în cele două sate a unor clădiri pentru schimbarea cailor de poștă și pentru odihna călătorilor nu poate surprinde.

Nuanța poloneză sau ucraineană a termenului „ratoș" este încă un argument în acest sens.

Împrejurarea istorică a administrării Moldovei între 1788—1791 de către imperiali nu este desigur, prin ea însăși, edificatoare în privința provenienței meșterilor conducători ai lucrărilor. Am văzut de altfel că și în Transilvania anexele reședințelor nobiliare erau ridicate sub îndrumarea unor meșteri austrieci proveniți din ambianța Europei centrale. De altfel, conducătorul administrației civile în timpul ocupației austriece, deci cel căruia îi revenea sarcina supravegherii lucrărilor edilitare, era un moldovean, Matei Mihalache. Oricum, tipul hambarelor transilvănene trebuie să fi fost cunoscut în epocă. Preluarea unei soluții care circula în mod frecvent fiind „la modă" într-o zonă a Transilvaniei cu care Moldova avea legături, într-o perioadă de orientare generală spre Apus, pare în acest context, firească.

Modul de construcție asemănător și așezarea ritmică a ratoșelor cu pasaj pentru vehicule indică pe de o parte o inițiativă centralizată (a domniei sau a Divanului), venind în întîmpinarea intereselor marii feudalități, iar pe de altă parte, relativa simultaneitate cronologică a acestor edificii pe care, în urma datelor anterioare, le-am situa în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea (foarte probabil în ultimul său deceniu) și în primele decenii ale secolului următor.

Tipul de ratoș pe care am încercat să-l prezentăm mai sus prin intermediul exemplarelor de la Drăgușeni și Tupilați, deși foarte răspîndit de-a lungul unor drumuri importante pe o arie mare, nu este unicul tip dezvoltat în Moldova la finele veacului al XVIII-lea și începutul celui următor. Există și hanuri fără trecere interioară pentru vehicule, modificare de plan ce antrenează desigur și metamorfoza structurii elevației. Aceste 2 categorii — cu variante și tipuri intermediare — sînt deajuns de distincte pentru a reclama o considerare separată[46].

*
* *

Prima categorie a ratoșelor — cu pasaj pentru vehicule — cuprinde hanuri asemănătoare ca plan cu cele de la Drăgușeni și Tupilați, construite fie din piatră neregulată de carieră, fie din cărămidă, fie din combinarea celor două materiale, deasupra unor beciuri de piatră. Se deosebesc doar prin forma acoperișului — cu sau fără pinion și frîngere de pantă, în două sau patru ape — care susține învelitoarea de șindrilă și prin prezența sau absența unei camere mansardate deasupra intrării.

---

[37] Este dificil de acceptat opinia — neargumentată — după care originea ratoșelor ar trebui căutată în Asia Mică, Balcani, sau Dobrogea (*Istoria artelor plastice în România,* vol. II, p. 133). Cele cîteva exemple cunoscute de hanuri turcești fără curte interioară prezintă diferențe notabile în raport cu ratoșele (ferestre pe o singură parte, sistem de acoperire cu bolți în cruce, o singură intrare dispusă, în general pe latura lungă etc.). În plus ele sînt toate datate înainte de sec. al XVII-lea (cf. Umit Serdaroglu, *Hanul de pe drumul Agin-Kemaliye, Arnavut Han,* Extras din *Keban Project 1969 Activies, MEIU Keban Project Publications,* Series I, nr. 2).

[38] Margareta Benkö, *Castelul din Hodod și unele considerații asupra arhitecturii barocului în Transilvania,* „SCIA", 1966, nr. 1, p. 103.

[39] N. Iorga, *Istoria comerțului,* vol. II, p. 24.

[40] *Ibidem,* p. 67.

[41] Mihai Popescu, *Harta a cinci județe din Moldova ocupate de Austria în timpul războiului dintre Turcia, Rusia și Austria, între anii 1787—1788—1791/92,* „Revista istorică română", 1939, IX, p. 280—282; Idem, *Războiul Austro-Ruso-Turc între 1787—1792, în Principatele Române,* „Convorbiri literare", 1930, 63, martie, p. 337—362 și aprilie, p. 443—461.

[42] N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor,* București, 1910, vol. XIX, p. 94—127.

[43] Gh. Asachi, *Cartea poștală a Moldovei,* Iași, Inst. Albinei, 1847.

[44] Filipescu-Dubău, *Carta poștală a Moldovei,* 1854.

[45] D. Frunzescu, *Dicționaru topograficu și statisticu alu României precedatu de geografia și statistica țerei,* Bucuresci, 1872, p. XXVII.

[46] Vom sublinia această distincție și terminologic, menținînd termenul *ratoș* numai pentru desemnarea construcțiilor din primul grup.

https://biblioteca-digitala.ro

De dimensiuni aproape identice cu hanul de la Tupilaţi este *ratoşul de la Ruginoasa*, situat între două tîrguri în dezvoltare la sfîrşitul veacului al XVIII-lea: Paşcani şi Tîrgu-Frumos, pe „drumul Iaşilor“[47] care se desprindea din „Calea Sucevei“, făcînd plauzibilă o migrare a tipului tot din zona — limitrofă — a Transilvaniei. Satul era situat într-o regiune de intens comerţ de vite şi la sfîrşitul secolului al XIX-lea este consemnat aici şi un al doilea han, de bună seamă existent înainte[48]. Hanul mare din centrul Ruginoasei se află în apropierea curţii boiereşti a familiei Sturza. Similitudinea planimetrică cu hanul de la Tupilaţi este vizibilă şi în detaşarea clară a zonei rezervate călătorilor de cea corespunzătoare „şandramalei“ (de suprafaţă mai mică decît la Tupilaţi) zonă identificabilă după ferestrele de tipul „meterezelor“ sau mai degrabă al „gurilor de aerisire“ practicate adeseori la hambare. Distribuţia încăperilor trebuie să fi fost analoagă celei de la Tupilaţi (dar în ordine inversă): la stînga intrării de la est, sala comună, camera hangiului cu soba (pentru plită probabil) şi cîrciuma în dreptul căreia se află intrarea — din interior — la pivniţă. În dreapta intrării erau probabil „cămăruţele“ (fig. 12). Elevaţia faţadei principale, păstrată într-un desen (fig. 9) prezintă un pridvor cu arcade în mîner de coş descărcate pe trei stîlpi de piatră. Acest pridvor cu fizionomie greoaie, adăugat poate ulterior, devine se pare, caracteristic în secolul al XIX-lea ratoşului, după cum se poate constata şi din imaginea „Ratoşului lui Balş[49] (fig. 10), unde pridvorul se transformă într-un portic înconjurînd clădirea pe toate laturile. Rezalitul, care marca intrarea la hanul din Drăguşeni, reapare la hanul de la Ruginoasa şi terminaţia sa dreaptă, confirmă poate faptul că şi acoperişul acestui han avea la origine coama teşită la capete.

Golurile cu desen în arc frînt, practicate în timpane, constituie probabil, ca şi „absidele joase“[50] de pe faţada vestică, modificări introduse probabil în perioada refacerii în stil neogotic a fostului conac Sturza, pe la mijlocul veacului trecut (fig. 15).

Revenind în ţinutul Neamţ, la Şerbeşti, sat aflat într-o zonă de colonizare transilvăneană[51], la jumătatea distanţei între Tupilaţi şi Piatra Neamţ pe drumul Piatra-Focşani — foarte important deoarece lega „Ţara de Sus“ de „Ţara de Jos“ şi, de asemenea, două regiuni „deschise“ economic (depresiunea Neamţului şi cîmpia ieşeană) — întîlnim nu departe de conacul Cantacuzinilor din secolul al XVII-lea un alt han, asemănător cu cele descrise pînă acum. Regăsim gangul central (mai larg decît compartimentele laterale), cu cele două intrări terminate cu arc subînălţat (una din ele zidită ulterior), gang mărginit de trei încăperi spre răsărit şi de două spre apus — cîrciuma şi camera hangiului —, ultimele încadrînd scara către beci, care porneşte din gangul central (fig. 14). Şandramaua este redusă ca dimensiuni şi lipsită de stîlpii interiori. Ferestrele cu şpaleţii evazaţi către interior, după un sistem foarte vechi, perpetuat şi în această epocă, sînt terminate cu un arc de săgeată mică, cu ancadramente de tencuială ce vădesc efortul meşterului de a prelua un motiv tipic pentru barocul transilvănean (întîlnit la Răscruci şi Cisteiu de Mureş): arcul are cheia şi naşterile subliniate prin imitaţii de bolţari realizate din tencuială (cel de la cheie în formă de pană). Rusticizarea şi neînţelegerea motivului sînt dovedite la Şerbeşti de faptul că formele plate din tencuială, care subliniază naşterea arcului, sînt coborîte mult mai jos de acest punct (fig. 17). Stîngăciile meşterului însă, departe de a prejudicia ansamblului construcţiei, îi sporesc expresivitatea. Faţadele sînt ritmate prin obişnuitul sistem al panourilor delimitate de pilaştri drepţi, panouri care aici sînt dreptunghiulare, ca la Tupilaţi, reflectînd aşa cum arătam mai înainte, un proces de clasicizare a formulei, o simplificare tipic provincială („provincializare“ a unei arte deja provinciale). Aceeaşi „clasicizare“ faţă de exemplul de la Drăguşeni sau de modelele transilvănene se petrece la cornişă (fig. 27), alcătuită numai din profile drepte. Gurile de aerisire a podului — rombice, sînt asemănătoare celor de la Tupilaţi. Remarcăm şi adaosul unei uşi la şandrama, exprimat vizibil prin întreruperea pilastrului corespunzător în faţadă.

Coborînd pe drumul spre Piatra şi în continuare către Bacău putea fi întîlnit încă acum cîţiva ani un mare han (18×29 m) la *Roznov*, localitate economic prosperă la finele veacului al XVIII-lea, făcînd parte dintre domeniile logofătului Nicolae Roset Roznovanu[52]. În plan, se putea observa reducerea şandramalei — a cărei şarpantă se sprijinea pe stîlpi de lemn — prin prelungirea încăperilor de-a lungul întregii laturi de nord-vest (dintr-una din aceste încăperi, probabil cîrciuma, se cobora în beci), reducere compensată prin lărgirea spaţiului de trecere axial (fig. 18). Toate intrările, în afară de cele aflate la capetele gangului, sînt adaosuri. Ciudată este apariţia unor ferestre zăbrelite şi a unei intrări foarte largi, ambele cu arc subînălţat, pe unul din zidurile interioare mărginind şandramaua, indicînd poate destinaţia de cîrciumă a încăperii alăturate (astfel s-ar explica şi lărgimea deschiderii uşii) din care putea fi supravegheat interiorul şandramalei. Remarcăm şi gurile de aerisire, pe faţada sud-est. În elevaţie, se detaşa acoperişul impunător, în patru ape, cu frîngeri de pantă şi coama teşită, prevăzut cu lucarne (fig. 19). Acoperişul a fost prelungit mai tîrziu, deasupra uneia din intrări şi sprijinit pe şase stîlpi de lemn strunjiţi, cu socluri de zid, definind astfel un pridvor deschis, ce evidenţiază ca şi la hanul din Ruginoasa, părăsirea, în cursul secolului al XIX-lea, a aparenţei fortificate, generate de cerinţele defensive. Cornişa, atît cît se poate distinge, se aseamănă cu cea de la Şerbeşti.

Hanul de la Gura-Orbicului se află pe acelaşi drum de la Piatra la Bacău[53]. În plan (fig. 20) observăm ca şi la Roznov, prelungirea încăperilor pe lungimea unei laturi întregi. Şandramaua ocupă însă aici întreg spaţiul rămas, şarpanta fiind susţinută cu ajutorul unor tălpi de lemn. Toate ferestrele de pe latura de nord-est erau în consecinţă, la origine, simple guri de aerisire. Hanul a fost considerat cel mai vechi din această serie[54]. Este însă destul de greu să concepem dezvoltarea ancadramentului porţilor intrării — pentru a nu lua decît un singur exemplu —, de la forma stîngace pe care o întîlnim la Orbic la formele elaborate de la Tupilaţi sau Drăguşeni.

Ancadramentul porţii de la Orbic pare o adaptare rusticizată a arcului porţii conacului din Buhuşi (fig. 21), construit în 1800 de vel aga Toader Buhuşi, sau de mama sa (ceea ce ar constitui şi un element pentru datarea hanului), iar arhitectura hanului — o încercare de imitare a hanului din Roznov, avînd în vedere forma acoperişului în patru ape cu frîngeri de pantă şi cornişa (fig. 22, 23).

Pe de o parte evoluţia în plan a spaţiului şandramalei, pe de altă parte evoluţia cornişei către o profilatură simplă, severă (vezi fig. 24—27), de nuanţă clasicizantă la hanurile descrise pînă acum, precizează credem şi succesiunea lor cronologică în ordinea expunerii noastre, ultimul, cel de la Orbic, datînd probabil din preajma anului 1800.

Vom examina pe scurt, în continuare, un grup de hanuri care au ca element distinctiv o încăpere destinată odihnei, cu deschideri multe şi largi — pentru ventilarea şandramalei, dispusă deasupra intrării[55]. Acest accent reprezintă, poate, amplificarea rezalitului încununat cu fronton de la Tupilaţi.

---

[47] E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 78.

[48] Gh. Dem. Ursu, *Geografia comunei Ruginoasa*, în „Asachi“, 1884, III, p. 1350; satul avea în 1803, 265 liuzi şi 37 *„scutiţi de el însuşi“* adică străini (T. Codrescu, *op. cit.*, v. VII, p. 277).

[49] N. Iorga, *Din tezaurul de artă botuşănean*, „BCMI“, 1938, p. 11, fig. 14.

[50] Horia Teodoru, *op. cit.*, p. 56.

[51] Este semnificativ numele satului vecin „Ungurăşii“, sat care, ca şi Şerbeştii, aparţinea banului Ilie Cantacuzino, avînd 18 breslaşi (Th. Codrescu, *Uricarul*, v. VII, p. 261). De asemenea, într-o socoteală a numărului oamenilor angajaţi la cositul fînului, din 14 iunie 1791, apar printre alte nume: Pante *Ungurianu*, Enachi zăt *Bejănariului*, Vasîli *Bejănariu* (s.n.) toţi din Şerbeşti (*Documente privind relaţiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, p. 560, doc. 566).

[52] În 1803, Roznovul era al vistiernicului Iordache Roset, iar locuitorii, 210 liudi, din care 40 străini „scutiţi de însuşi“ se ocupau cu *„lucru pămîntului, cherestea“*, avînd *„loc puţin“* (*Uricarul*, VII, p. 268). În timpul războiului ruso-turco-austriac, din 1787—1792, Răducanu Roset serveşte drept călăuză trupelor lui Coburg la intrarea acestuia în Moldova (cf. Radu Rosetti, *Note genealogice şi biografice despre familiile Buhuş şi Rosetti (foşti proprietari ai moşiei Bohotinul)*, extras din „Analele Acad. Române“, II, t. XXVIII, Mem. Secţ. Ist., Bucureşti, Institutul de arte grafice, Göbl. 1906, p. 20). În timpul aceleiaşi campanii, în toamna anului 1788, o parte din trupele austriece au fost cartiruite la Roznov (Mihai Popescu, *Războiul Austro-Ruso-Turc, între 1787—1792 în Principatele Române*, „Convorbiri literare“, 1960, 63, martie, p. 337—362).

[53] Satul aflat la „gura“ — vărsarea — pîrîului Orbic în Bistriţa, menţionat documentar ultima dată în 1742 (E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 83) este inclus ulterior în raza tîrgului Buhuşi.

[54] *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, p. 133.

[55] Vezi şi Horia Teodoru, *op. cit.*, p. 52—54.

https://biblioteca-digitala.ro

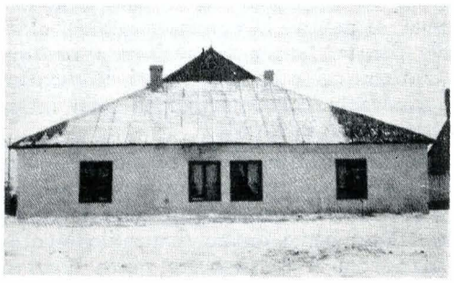

32

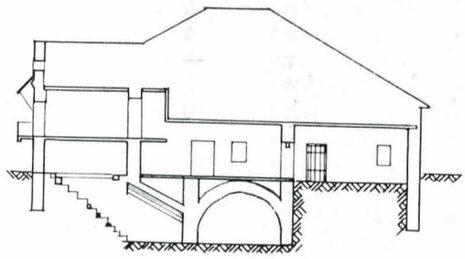

34

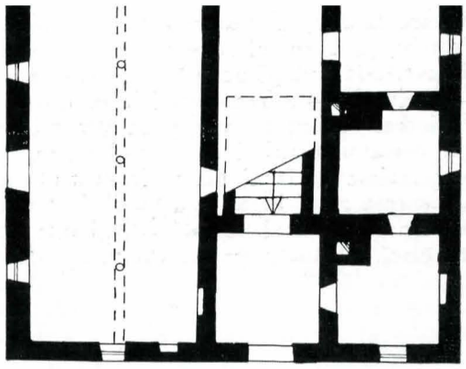

35

33

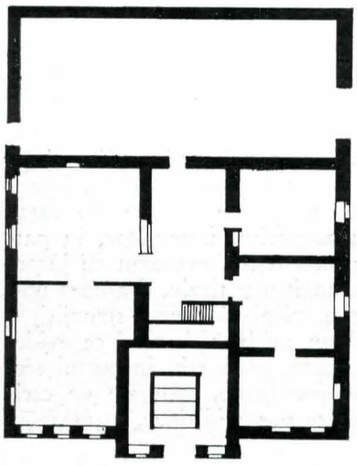

36

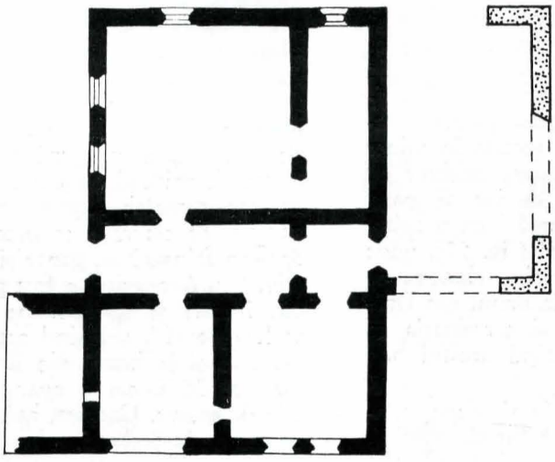

37

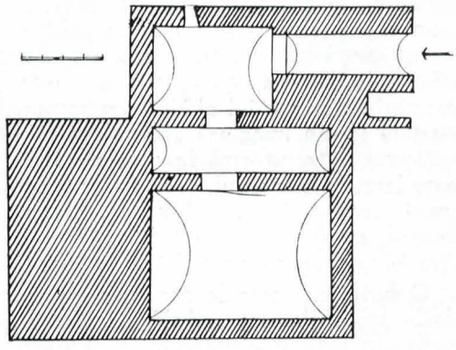

Fig. 32. — Ratoşul din Săveni (clişeu DPCN)
Fig. 33, 34. — Hanul din Cîrligi

Fig. 35. — Hanul din Tudora
Fig. 36, 37. — Hanul din Deleni (plan şi plan pivniţă)

Un prim exemplu este *ratoşul de la Bălăneşti* care, prin plan şi prin forma acoperişului se încadrează seriei Roznov-Orbic. Golurile ferestrelor (sub influenţa celor de la Roznov sau Şerbeşti) sînt terminate cu un arc aplatizat, dar în plan au şpaleţii dublu evazaţi — către exterior şi interior. Caracterul ferestrelor încăperii de la etaj, apropiat de cel al golurilor „Ratoşului lui Balş" — construcţie de pe la mijlocul veacului[56] — pare a sugera fie o datare mai tîrzie a întregii construcţii, fie — ceea ce pare mai probabil — adăugarea ulterioară a camerei de la etaj (fig. 28, 29).

În orice caz, acest element reapare la mare distanţă, la *hanul din Săveni*, în ţinutul Botoşanilor. Hanul este menţionat tîrziu, într-un document din 1852[57] şi trebuie să se fi dezvoltat după înfiinţarea tîrgului, în 1818[58]. Localitatea este amintită încă din veacul al XVII-lea — ca popas important în drumul ce unea Hotinul şi Cameniţa cu Constantinopolul, trecînd prin Iaşi, după ce mai înainte fusese o etapă a drumului tătăresc[59]. Este probabil că, necesitatea unui han fiind impusă de activitatea comercială, să se fi apelat la tipul pe atunci „la modă" în Moldova. Legătura prin „drum mare" (harta rusă din 1835) a Botoşanilor cu Romanul ar explica, poate, fixarea asupra soluţiei de la Bălăneşti.

Oricum, modelul de la Bălăneşti suferă unele transformări: dimensiunile se amplifică (18×28 m), „şandramaua" dispare în întregime, încăperile fiind dispuse pe toată lungimea laturilor (fig. 30), iar coama se prelungeşte, la aceeaşi înălţime şi deasupra încăperii mansardate. Imaginea volumului, oarecum sărăcită faţă de cea de la Bălăneşti, se citeşte astăzi destul de greu sub adăugirile în decoraţia arhitecturală aplicate la începutul veacului al XX-lea (fig. 31, 32).

O structură aparte are *hanul din Cîrligi-Neamţ* aflat în aceeaşi zonă de intensă colonizare ca şi Şerbeştii,[60] la intersecţia drumurilor Piatra—Tupilaţi şi Roznov—Girov—Tîrgul Neamţ. Construcţia prezintă, de asemenea, o încăpere etajată deasupra intrării, dar are acoperişul (în două ape) coborît mult faţă de coama acoperişului mare (în patru ape). Transformările succesive fac aproape de nerecunoscut clădirea, doar din plan (fig. 33) putîndu-se citi vechea organizare interioară a hanului şi aceasta succeptibilă discuţiilor. Nu e sigur dacă la origine hangarul pentru căruţe şi olace se deschidea, ca şi astăzi, lateral către drumurile spre Boteşti şi spre Tupilaţi la intersecţia cărora se află hanul, sau dacă, la fel ca şi la celelalte ratoşe, existau două intrări dispuse faţă în faţă pe laturile scurte, în acest din urmă caz încăperea de la nord nefiind altceva decît vechea „şandrama" — şopronul. Ipoteza ultimă este destul de probabilă, mai ales că unele detalii de la interior, cum ar fi micile nişe cu urme de rafturi săpate în ziduri, se întîlnesc la aproape toate hanurile cu gang median. Modul cum este dispusă scara, de-a curmezişul gangului, părînd a contrazice această ipoteză, ne face să presupunem că şi aici, camera de la etaj va fi fost înălţată mai tîrziu. Sala comună era situată în dreptul intrării de la sud, zidul despărţitor, subţire, între cele două încăperi de astăzi, fiind probabil adăugat ulterior. Hanul de la Cîrligi este important pentru că reprezintă tipul intermediar între cele două categorii sus-amintite de ratoşuri: cu spaţiu de trecere pentru vehicule şi fără spaţiu de trecere[61].

Cea de-a doua categorie derivă, se pare, din prima, reprezentînd, aşa cum se poate vedea la *hanul de la Tudora*, o reducere a acestuia obţinută prin suprimarea şandramalei.

Comparînd planurile hanurilor de la Tudora (fig. 35) şi Cîrligi, observăm că cel dintîi este obţinut prin decuparea din cel de-al doilea a părţii „locuibile" (eliminîndu-se şopronul), toată această parte fiind însă răsturnată „în oglindă". Se păstrează vestibulul, cu rol de susţinător — la ratoşele

[56] Datăm „Ratoşul lui Balş" spre mijlocul secolului al XIX-lea considerînd porticile care îl înconjură şi care reprezintă, aşa cum vom arăta în continuare, dovada unei influenţe — tîrzii — a tipului orăşenesc de han asupra soluţiei arhitectonice a ratoşului.

[57] D. Furtună, *Înfiinţarea Tîrgului Săveni*, în „Revista Istorică", An. I, nr. 1, ianuarie, 1915, p. 134.

[58] *Ibidem*, p. 130. În 1803, *„Sevenii a d-sale spatar Luchi"* e menţionat cu *„vite, loc puţin"* şi numai 90 *„liudi"* dar cu 20 *„breslaşi"*, (*Uricarul*, VIII, p. 305).

[59] E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 10 şi urm. şi p. 54—55.

[60] *„Cîrligii vist. Catinca Ianculea"* cu 43 liuzi şi 4 breslaşi este menţionat în 1803 printre satele ai căror locuitori se ocupă de cărăuşie (*Uricarul*, VII, p. 272).

[61] Includem în această categorie şi hanurile de la Erbiceni — cunoscut dintr-un document fotografic datorat prof. Horia Teodoru — (Horia Teodoru, *op. cit.*, p. 52, fig. 12) şi Trifeşti, în faza iniţială.

https://biblioteca-digitala.ro

38

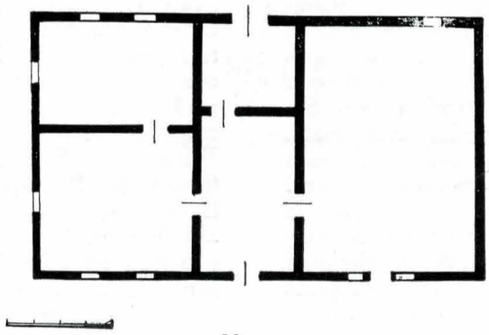

39

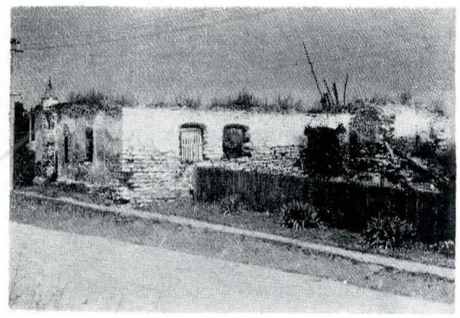

40

41

42

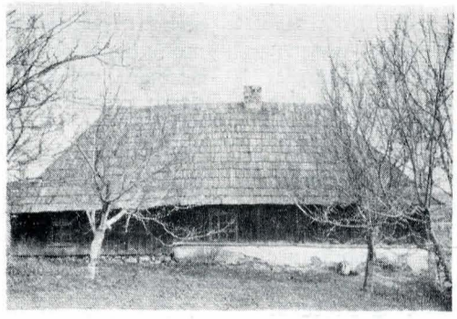

43

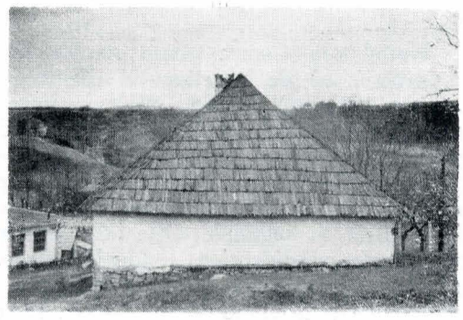

Fig. 38. — Hanul din Tudora (clişeu DPCN)
Fig. 39, 41, 42, 43. — Hanul din Cacica
Fig. 40. — Hanul din Deleni (faţada cu intrarea)

din Bălăneşti şi Cîrligi — al încăperii mansardate şi care la Tudora, obturînd coridorul median ce ar fi putut servi de trecere pentru vehicule, realizează doar, ca şi la Cîrligi, comunicarea cu beciul, prin obişnuita scară cu trepte din lemn de stejar. O altă intrare e deschisă la capătul opus al gangului. La stînga vestibulului găsim „sala comună" de la Cîrligi deschisă şi spre latura opusă gangului (uşa de comunicaţie spre vestibul a fost ulterior astupată). Încăperea, care a avut poate iniţial rolul de grajd, prezintă un şir median de trei stîlpi de lemn simpli, de secţiune octogonală. De cealaltă parte a gangului sînt dispuse trei încăperi care comunicau între ele, aici aflîndu-se poate şi cîrciuma.

Desigur, ca şi în cazul grupului Bălăneşti-Săveni, ne putem întreba prin ce căi a ajuns să fie împrumutată soluţia de la Cîrligi, de către meşterii de la Tudora, sat aflat într-o cu totul altă arie geografică. Tudora, însă, situată într-o regiune de intens comerţ de vite, era o staţie importantă, consemnată în hărţi şi documente, a drumului care unea ţinuturile nordice ale Botoşanilor şi Sucevei cu Romanul şi, implicit, Neamţul la începutul veacului al XIX-lea[62].

Similititudinea unor soluţii arhitecturale între clădiri aflate în localităţi distanţate geografic în această perioadă (prima parte a secolului al XIX-lea) atestă, fără a exclude eventualitatea unor verigi intermediare, astăzi necunoscute, intensificarea circulaţiei între diversele regiuni prin relativa slăbire a unora dintre barierele economice.

Elevaţia hanului de la Tudora (fig. 38) este, la rîndul ei, diferită de modelul obişnuit. Acoperişul cu învelitoare de draniţă, în patru ape, cu lucarne, domină prin dimensiuni masa zidăriei. Panourile decupate în grosimea zidăriei, pe care le-am observat la ratoşele din primul grup, sînt tot mai puţin înţelese, ele fiind întrebuinţate la Tudora cu un incert rost decorativ (acela de a încadra golurile). Toate aceste particularităţi se explică, poate, prin intervenţia unor meşteri care au lucrat în mediile armeneşti din ţinuturile Botoşanilor şi Sucevei[63]. Această observaţie ne este sugerată de aplicarea sistemului de dispunere a scîndurilor planşeului podului „în coastă" atît la hanul de la Tudora, cît şi la unele case construite la limita secolelor XVIII şi XIX, în cartierele armeneşti din Botoşani ori Suceava (de pildă casa Maximovici din Botoşani). O tipologie asemănătoare a elevaţiei prezintă hanul de la Cucorăni, între Botoşani şi Dorohoi, care avea însă pe cît se pare şi gang pentru căruţe şi olace.

Hanul de la Deleni, ridicat pe fostul domeniu al Ghiculeştilor şi mai înainte al Cantacuzinilor nu departe de conacul clădit la începutul veacului al XVIII-lea (data refacerii acestuia — 1802 — poate fi şi aici, o sugestie pentru datarea hanului), este asemănător ca plan cu hanul de la Tudora. De altfel satul, deşi pe drumul Hîrlăului — unind Botoşanii cu Iaşul — era legat de Tudora printr-un drum local direct, ce apare pe harta rusă din 1835. Fără a ţine seama de încăperea mare cu rol de prăvălie, adăugată pe latura de nord-est şi construită din cărămidă, spre deosebire de restul construcţiei — din piatră (o carieră importantă se găsea pe moşia Deleni) — regăsim coridorul axial şi micul vestibul pătrat de la Tudora, flancate — spre drum — de sala pentru cîrciumă, cu o mică despărţitură la nord-est, iar în partea opusă, de două camere de suprafeţe aproximativ egale (fig. 36). În pivniţa deasupra căreia avansa o altă încăpere comunicînd cu exteriorul, modificînd astfel partiul iniţial (dreptunghiular) se pătrundea probail, la început, din camera aflată în colţul sudic al clădirii şi nu prin exterior, cum pare a indica situaţia actuală pe teren. Interesantă este, în elevaţie (fig. 40), apariţia soclului care, ca şi îngustimea coridorului median, exclude posibilitatea pătrunderii vehiculelor în interiorul edificiului.

Forma golurilor aminteşte atît în plan — egală evazare a spaleţilor spre interior şi exterior — cît şi în elevaţie — terminaţia cu arc plat — pe aceea de la Bălăneşti (asociere ce nu poate surprinde, avînd în vedere şi celelalte relaţii stabilite între hanurile din zona Botoşani—Hîrlău şi cele din ţinutul Neamţ).

O situaţie particulară în seria hanurilor considerate pînă acum are ultimul monument asupra căruia ne vom opri, cel de la *Cacica.* Satul este situat între Arbore şi Gura Humorului, într-o regiune de intensă şi frecventă comuni-

[62] E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 22.
[63] Paul Petrescu, *Arhitectura civilă a Botoşanilor,* „SCIA", 1969, 2, p. 283—299.

https://biblioteca-digitala.ro

care la diferite nivele (transhumanță și migrări) între populația românească (și neromânească) de pe cei doi versanți ai Carpaților, regiune străbătută de „drumul de sus" spre Bistrița transilvană, dar și de drumul care venind dinspre Roman se îndrepta către Galiția, ambele trecînd prin Suceava și fiind unite prin ramificații intermediare numeroase. Pe una dintre acestea legînd Gura Humorului de Hlinița și mai departe Sniatyn, se afla și hanul amintit, al cărui plan (fig. 39) ne apare ca o interpretare a modelului la Tudora. El are același degajament axial, precedat de vestibulul din care se coboară în beci și mărginit de cîrciumă și de camerele pentru odihnă, și este — prin contagiune cu tradiția planului tripartit (tindă și două camere) utilizat în arhitectura casei țărănești — mai acuzat dezvoltat pe axa perpendiculară intrării decît la Tudora sau Deleni. Materialul din care sînt construiți pereții, lemnul — explicabil prin vecinătatea pădurilor —, exclude posibilitatea unei decorații a fațadelor de tipul celei întîlnite la exemplele precedente. Acoperișul în patru ape, cu învelitoare din șindrilă, ușor bombată în dreptul intrării, rotunjită la muchii, accentuează latura autohtonă a caracterului monumentului (fig. 41—43).

Hanul din Cacica poate suscita desigur, prin situarea sa într-o zonă de interferență stilistică, discuții mai ample. Se pot descoperi, astfel, analogii între acest han și alte amenajări similare din zone rurale, mult îndepărtate geografic[64].

Tipologia acestor hanuri, clădite, poate, din inițiativa obștiilor sătești, este aproximativ comună din nordul Moldovei pînă în regiunile Olteniei. Apariția unor necesități funcționale cvasiidentice, conducînd la soluții asemănătoare în regiuni îndepărtate, este, se știe, una din caracteristicile arhitecturii și artei populare. Dar ea se regăsește și în cazul unor programe „de serie", de utilitate publică, cum sînt cele ale hanurilor.

*
* *

Dacă exercitarea ospitalității impunea oarecum distingerea oaspeților după poziția lor socială, hanul, în special cel „de drumul mare", era destinat celor mai diverse categorii de călători. Succedarea, caleidoscopică aproape, a personajelor sadoveniene, de diverse condiții și provenind din diverse medii sociale, nu este numai un procedeu literar. În mod obișnuit se vor fi întîlnit în hanuri „negustătorii trecători" — deosebiți de cei „șezători"[65] — alături de meseriași itineranți, cei ce practicau meșteșugul armelor alături de țăranii îndeletnicindu-se cu cărăușia, sau de oieri, în sfîrșit, oaspeți de vază, cărora le erau rezervate „cămărușele" separate. Totuși existau, se pare, hanuri de diverse categorii. Astfel o scrisoare a dragomanului consulatului prusian din București, din 1822, ne informează că la Iași dragomanul a fost găzduit în *„L'auberge dite kan hongrois"*, și că a găsit cu greu un han mai bun[66]. Distincția între aceste categorii era însă, desigur, greu de precizat. Sensibilitatea arhitecturală a unor medii sociale diverse își găsește expresia în seria metamorfozelor prototipului inițial al ratoșului. „Gustul predominant" al păturilor medii transpare îndeosebi din „lectura" morfologiei decorației exterioare. Dar structura planimetrică și volumetrică evidențiază participarea unor meșteri familiarizați cu particularitățile programelor reședinței feudale și anexelor acesteia.

Am arătat anterior coincidența unor soluții ale localului de popas și casei. Totuși, soluția compactă, adunată, a ratoșelor contrastează la prima vedere cu caracterul deschis al locuinței boierești moldovene a epocii, cu *„scosuri în toate părțile"*[67].

Revenind la modelul inițial, vom observa, din nou, modul în care forma exterioară a hambarelor transilvănene — generată desigur de stricte necesități funcționale, dar și de anumite rapoarte și proporții „subiective" ale părților componente — devine reflex al unei situații de relativă bunăstare economică, provenită din exploatarea mai rațională a moșiilor (sursă a formării capitalului comercial), în urma măsurilor luate sub egida absolutismului luminat; reflex ce poate fi surprins, transmis ca atare în programul arhitectural al ratoșului, în caracterul volumului construit al acestuia, delimitat de plinuri masive de zidărie și organizat după o compoziție centripetă.

În veacul al XIX-lea, adăugarea unor portice — fie pe stîlpi de piatră sau cărămidă (la hanurile din Ruginoasa, Trifești, la „Ratoșul lui Balș" etc.), fie pe stîlpi de lemn (hanul din Roznov) — și în fațadele ratoșelor, contribuie la atenuarea sau dispariția înfățișării fortificate care le definea în secolul precedent. Aceste modificări pe care le suferă structura elevației, în sensul unei mai acuzate deschideri către exterior, se datoresc poate influenței hanurilor din centrele urbane, sau preurbane, din ce în ce mai numeroase la începutul secolului al XIX-lea[68].

O concluzie unificatoare apare prematură. Originea și difuzarea ratoșelor din Moldova, temă fertilă pentru cercetător, vădesc, pe măsura adîncirii ei, ramificații din ce în ce mai complexe. Noi am încercat să le atașăm de climatul favorabil pătrunderii unor idei și forme stilistice de sorginte apuseană în Moldova, la finele veacului al XVIII-lea, prin intermediul Transilvaniei, unde aceste forme și idei își găsiseră o prealabilă cristalizare. Considerarea comparativă a monumentelor prilejuiește analogii izbitoare, care trebuie desigur validate prin argumente de ordin istoric. Coincidența cronologică și unele particularități ale dezvoltării economice, sociale și politice în Moldova și Transilvania, la finele veacului al XVIII-lea, ne-au oferit unele dintre acestea. Clasificarea propusă așază hanurile Moldovei din această perioadă în două grupe, distincte după caracteristici planimetrice și oarecum succesive cronologic: prima situată, în mare, în ultimele decade ale veacului al XVIII-lea, cea de-a doua în primele decenii ale secolului al XIX-lea, existînd și într-un caz și într-altul excepțiile de rigoare.

Originalitatea soluției ratoșelor nu poate fi, desigur, anulată de corelațiile stabilite. Fixat pe terenul unor gusturi și sensibilități estetice bine definite, modelul inițial a cunoscut adaptări și metamorfoze. A stat în intenția noastră ca noutatea tipului de han „de drumul mare" din Moldova să nu apară, în urma acestor constatări, sărăcită, ci, dimpotrivă, mai nuanțat conturată.

---

[64] Un exemplu luat la întîmplare este hanul sau „cîrciuma" din Scăioși-Prahova, construit din cărămidă, asemănător însă ca plan.

[65] *Documente economice, Seria A, II, Moldova*, p. 138—139.

[66] *Hurmuzaki*, X, p, 201, doc. CCLXXI.

[67] Grigore Ionescu, *op. cit.*, p. 224.

[68] Nu ne ocupăm în acest articol, de hanurile orășenești din Moldova, în secolul al XIX-lea. Mențiuni documentare privind aceste edificii sînt indicate în: Nicolae Stoicescu: *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, 1974, p. 39, 82—83, 108, 314—315, 382, 420—421, 626, 719, 850, 858, 859, 861.

RÉSUMÉ

Les auberges moldaves „de grand chemin" se singularisent dans l'ensemble de l'architecture féodale roumaine et notamment par rapport avec les auberges des autres Pays Roumains, inclusivement avec les auberges moldaves construites dans les centres urbains, par le fait que voyageurs et attelages y sont abrités sous le même toit. La présente étude tente d'établir quelques points de répère en ce qui concerne le type de bâtiment qui leur a servi de modèle ainsi que la transmission du prototype, problèmes insuffisamment détaillées par les précèdents recherches.

L'analyse de quelques exemples (d'ailleurs ces constructions sont fort ressemblantes) fait ressortir un possible rapprochement avec les stations de poste de l'époque, rapprochement qui, appuyé par les sources documentaires, implique une considération des interférences diverses, sur le plan de la civilisation et de la culture, entre la Moldavie et la Transylvanie. Vu aussi d'autres exemples de constructions civiles qui adaptent un plan approprié aux anexes de la ferme rurale (greniers, granges, remises etc.) aux nécessités de l'habitat, une relation entre les auberges moldaves mentionnés et les greniers élevés dans la proximité de qulques-uns des châteaux de Transylvanie, au XVIII-ème siècle, à Bonțida, Răscruci, Sînpaul, Cisteiu de Mureș, devient possible. L'analyse comparative des deux catégories de monuments relève des similarités frappantes, tandis que la diffusion du modèle est explicable par la filière Bonțida-Gherla-Bistrița-Suceava, un des deux grands chemins de communications entre la Moldavie et la Transylvanie, dans l'époque féodale.

Nous éssayons, de suite, à établir une classification des auberges étudiées dans deux catégories:

I — Auberges, pourvues de passage intérieur pour les attelages. Ex. ceux de Tupilați, Drăgușeni, Ruginoasa, Șerbești, Roznov, Gura Orbicului, etc.

II — Auberges sans passage interieur pour les attelages. Ex. ceux de Tudora, Deleni, etc.

Les arguments stylistiques et historiques concourent à dater ces constructions dans le dernier quart du XVIII-ème siècle et les premières dècennies du XIX-ème siècle.

Moulant aux traditions locales un modèle originaire de l'ambiance arhitecturale du baroque tardif central-européen provincial, les auberges moldaves „de grand chemin" ouvrent un très intéressnat champ de recherche dans le domaine des inter-influences culturelles concernant les Pays Roumains et les zones voisines, au début de l'époque moderne.

https://biblioteca-digitala.ro